

Tallinna Ülikool
Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut

Marion Mars

**ÕIGLUSE TAJUMINE KRIMINAALMENETLUSE TULEMUSENA
JUHTUMIANALÜÜS**

Bakalaureusetöö

Juhendaja: Jako Salla, MA

Kaasjuhendaja: Tuuli Stewart, MA

Kaitsmisele lubatud.....

(Juhendaja allkiri)

.....

(Kaasjuhendaja allkiri)

Tallinn 2013

Olen nõus oma töö elektroonse avaldamisega Tallinna Ülikooli Akadeemilise Raamatukogu repositooriumis.

RESÜMEE

Tänapäevase õigussüsteemi keskmeks võib pidada ideed praktiseerida edukat sotsiaalset kontrolli minimaalsete sunnivahenditega. Edukas ja ajas pidevalt muutuv õigusruum eeldab järjepidevat ja head ülevaadet ühiskonnas valitsevatest normidest ja väärtustest, kujundades viimaseid teatud määral ka ise läbi omapoolsete ootuste ja nendest tulenevate praktikate.

On oluline, et õigussüsteem oleks usaldusväärne ja õiglane. Indiviidide kogemuste läbi kujunevad nende hoiakud ja suhtumine õigussüsteemi, mis mõjutavad süsteemi legitiimsust ning seadusekuulekust nii individuaalsel kui ka grupitasemel ning väljenduvad indiviidide igapäeva käitumises. Kokkupuutes süsteemiga kujuneb indiviidide arusaam selle usaldusväärsusest, millest tuleneb motivatsioon selle järgimiseks.

Antud töö keskendub õigusemõistmise protsesside käigus tekkiva õiglushinnangu uurimisele kriminaalmenetluse jooksul. Täpsemalt uurisin juhtumiuuringu raames ühe liiklusõnnetusega seotud osapoolte rahulolu ja õiglusehinnangute kujunemist kohtuotsuse suhtes. Töö teoreetilised ja empiirilised lähtekohad tuginevad protseduuriõigluse teorialle.

Empiirilise materjali kogumiseks viisin läbi neli poolstruktureeritud intervjuud, mille analüüsimisel kasutasin teema-analüüsi.

Tulemustest selgub, et rahulolu kriminaalmenetluse käiguga on oluliselt seotud osapoolte kogemustega kriminaalmenetluse protsessides. Rahulolu tagavad võimu hooliv suhtumine, positiivsed kokkupuuted ametnikega, uurimisprotsessi kaasamine ning võimu motiveerituse tajumine, mida väljendab õiglase lahendite poole püüdlemine.

Võtmesõnad: õiguse praktiseerimine, õiguskuulekuse tagamine, õiglusehinnangute kujunemine, õigus, õiglus, legitiimsus

Perceiving Justice Through Criminal Proceeding A Case Study

Marion Mars

ABSTRACT

An idea to practice successful social control with minimal coercive means can be seen as the core of the contemporary justice systems. Successful and continually legal system assumes a consistent and comprehensive overview of the ruling norms and values, shaping them through expectations and practice arising from them.

It is relevant that justice system would be trustworthy and just. Personal experiences shape individuals' attitudes and mentality to justice system, which indicates the legitimacy and obedience of the system, both on the individual and group level, and is expressed in daily behavior of the individuals. A person's understanding about the trustworthiness of the system, formed in contact with the system, affects the individuals' motivation to obey the law.

This work concentrates on studying justness assay arising in the criminal proceedings during the process of the administering justice. Specifically, I investigated the satisfaction of two parties involved in the traffic accident and how they formed justness values towards the verdict. Case study's theoretical and empirical starting points rely on procedural justice theory.

For gathering empirical material I held four half structured interviews and used thematic analysis to analyze them.

Seen from the results, it turns out that satisfaction with the criminal proceeding is significantly bound with parties' experiences with the criminal proceeding processes. The satisfaction is ensured with concern of the state authorities, positive contact with officials, involvement in the investigation process and perceiving authorities' motivation, which expresses striving towards just judgments.

Keywords: practicing justice, ensuring justice obedience, shaping justness values, justice, justness, legitimacy

EESSÕNA

Käesoleva bakalaureusetöö teemani jõudsin kursuse Uurimisseminar I kaudu, mille käigus süvenes minu eelnev huvi õiguse ja õigluse vahekorra ja õigussotsioloogia vastu veelgi. Õpingute käigus on mul olnud võimalusi oma teadmisi õigussotsioloogia valdkonnas ka pidevalt täiendada ning palju abi on töö kirjutamisel olnud ka Uurimisseminar-praktikum kursusest.

Olen väga tänulik Liis Ojamäele, kes leidis aega minu tööga tutvumiseks ning andis mulle töö täiendamise tarbeks põhjalikku tagasisidet. Soovin tänada Mari Liisi, kes on mind töö kirjutamise käigus järjepidevalt innustanud ning olnud suureks toeks kõikvõimalikes küsimustes. Soovin tänada ka oma juhendajad, Jako Sallat ning Tuuli Stewartit, kes juhtisid tähelepanu töö nõrkadele külgedele ning aitasid kaasa töö valmimisele. Tänan ka oma perekonda, kes on mind sellel teekonnal igakülgsest toetanud ja töö kirjutamise edusammudele kaasa elanud.

Minu suurimad tänud kuuluvad aga intervjueeritavatele, kes mind usaldasid ja nõustusid jagama minuga oma lugu ning kelle vastutulelikkusest poleks käesoleva uurimistöö valmimine võimalik olnud.

SISUKORD

RESÜMEE	3
ABSTRACT	4
EESSÕNA	5
SISSEJUHATUS	8
1. TEOREETILISED JA EMPIIRILISED LÄHTEKOHAD.....	11
1.2 Õigus.....	11
1.3 Legitiimsus.....	13
1.4 Õiglus.....	15
1.5 Protseduuriõigluse teooria	17
1.6 Varasemad uuringud Eestis.....	22
2. UURIMISMEETODID	26
2.1 Uurimismeetodite valik.....	26
2.2 Uurimuse ülesehitus.....	27
2.3 Andmekogumismeetodid	29
2.4 Analüüsimeetodid	31
2.5 Uurija roll.....	33
3. ANALÜÜS	35
3.1 Juhtumi kirjeldus.....	35
3.2 Rollide kujunemine.....	36
3.3 Hinnangud kriminaalmenetluse käigule	38
3.3.1 Uurimisprotsess	38
3.3.2 Hinnangud kohtuprotsessile	46
3.3.3 Rahulolu ametnike tööga.....	48
3.4 Hinnangud kohtuotsusele.....	50
3.5 Osapoolte rahulolu ja tajutud õiglus	54

3.5.1	Osalemise otsustusprotsessis.....	54
3.5.2	Kohtusüsteemi neutraalsus	55
3.5.3	Õigussüsteemi eetilised	57
3.5.4	Võimu iseloom	58
KOKKUVÕTE		60
KASUTATUD ALLIKAD		63
LISAD		66
LISA 1. Kriminaalmenetluse osapoolte sidemeid kirjeldav skeem.....		66
LISA 2. Teemapuu		67

SISSEJUHATUS

Õigussotsioloogias ja õigusteaduses, kuid ka psühholoogias on diskuteeritud selle üle, kuidas toimib õigussüsteem, millest oleneb inimeste seadusekuulekus ning kuivõrd on võimul vahendeid indiviidide käitumise soovipäraseks mõjutamiseks.

Sotsiaalse keskkonna ja õiguse vastastikuste suhete uurimisega tegeleb õigussotsioloogia. Lisaks õigusnormide teostuse, järgimise ja efektiivsuse uurimisele, huvitavad õigussotsiolooge ka küsimused, kuidas tekib õigus, mis tingimustel õigus muutub või „mis otsustavad selle üle, milliseid ühiskondlikke suhteid on vaja reguleerida õiguslike vahenditega (s.o. õigusnormidega), millised inimkäitumise sfäärid võivad juhendada peasjalikult eetika-, moraali-, religiooni-, tava- jne. normidest ning millised võiksid olla need sfäärid, mis peaksid jääma täielikult vabaks ühiskondlikust sunnist“ (Kaugja 1999) . Et ühiskond ja õigus kujunevad käsikäes, on õigusel sotsiaalne olemus ning seda tuleb uurida ühiskonnasiseselt (ibid.).

Euroopas on majanduskriisi-järgselt tõusnud kuritegevus, mille põhjuseid nähakse kasvanud ebavõrdsuses, migratsioonis ja kliimamuutustes (Hough ja Jackson 2008). Kuritegevusstatistika on oluline ka Eestis ning lisaks sellele on alates 1990. aastatest olnud aktuaalsed teemad Eestis ka õigus-ja kriminaalpoliitika suunad ning igapäevane turvalisus. Ehkki registreeritud kuritegevus on taasiseseisvumisest saati pidevalt vähenenud, varjutab seda asjaolu, et kuriteoohvriks langenutest annavad sellest teada vaid keskmiselt 40% (Kuriteo ohvrite uuring 2009: 62). Sellest johtuvalt võib järeldada, et oluline küsimus tänasel päeval Eestis on ka usalduse määr võimuinstantside vastu, mis omakorda võib sõltuda mitmetest asjaoludest, mille välja selgitamine oleks vajalik.

Sotsiaalse kontrolli efektiivsus ja turvalisuse tagamise võimalikkus ühiskonnas tulenevad nii sotsiaalsetest normidest kui ka õigusnormidest. Õigusnormid peaksid vastama õigluse ja moraali nõuetele ning õigusteaduse ülesanne on välja selgitada nende normide soovituslik sisu (Kaugja 2012). Ühiskonna ning seaduste ootuspärase järgimise huvides on oluline välja selgitada ka asjaolud, millest oleneb inimeste usaldus õigussüsteemi vastu ning kuidas õiglust läbi igapäevaste kokkupuudete õigussüsteemiga mõõdetakse, sest pikemas perspektiivis sõltub inimeste seadusekuulekus õigussüsteemi tajutud legitimeeritusest (Hough ja Jackson 2008).

Kui Euroopas ja mujal on uuritud õigluse ja usalduse küsimusi riigi ja selle erinevate institutsioonide vastu nii suuremahuliste kvantitatiivsete kui ka kvalitatiivsete uuringute raames, siis materjale Eesti ühiskonnas valitseva usalduse kohta õigussüsteemi vastu võib leida Euroopa Sotsiaaluuringu viienda küsitlusvooru '*Trust in Justice*' blokist ning Justiitsministeeriumi poolt läbiviidud ohvriuuringutest. Eelnevatest materjalidest on siiski vähe saamaks täit ettekujutlust Eesti ühiskonnas valitsevast usaldusest õigussüsteemi vastu. „Õigus ja väärtussüsteemid ei ole ajas muutumatud väärtused ega üksteisest sõltumatud, sest nende käsitlemisel tuleb arvestada konkreetse ühiskonna olude arengustaadiumiga“ (Kaugja 2011: 46). Lähtudes eelnevast, on sotsiaalse usalduse ja tajutud õigluse edaspidine uurimine põhjendatud ning Eesti õiguspoliitika edukaks kujundamise huvides on oluline uuringuid järjepidevalt korrata. Õigussüsteem, mis peaks toimima kõigi ühiskonnaliikmete kaitseks, vajab kindlasuunalist positiivset arengut, võimaldamaks inimestel elada turvalises ning õiglaseks hinnatud ühiskonnas.

Käesoleva töö eesmärk on uurida õigussotsioloogilisest vaatepunktist ning protseduuriõigluse teooriast lähtuvalt ühe juhtumi raames, kuidas kujundab kohtusüsteem õiglushinnanguid ühe kohtusse jõudnud protsessi raames ning täpsemalt:

1. Kuidas hindavad erinevad osapooled kriminaalmenetluse käiku ja kohtuotsust?
2. Kuidas on seotud hinnangud kriminaalmenetlusele ja kohtuotsusele osapoolte rahuloluga ja hinnanguga õiglusele?

Analüüsitavaks juhtumiks on 2010. aasta suvel toimunud ühe sõiduki avarii, millest kergemate vigastustega pääses autojuht ja esiistmel olnud reisija, kuid hukkusid mõlemad tagaistmel olnud isikud. Oma töös selgitan välja ellujäänud osaliste ja ühe hukkunu esindajate hinnangud ja hoiakud kriminaalmenetluse käigule ja kohtuotsusele. Hinnangute lahtimõtestamisel ja analüüsimisel lähtun protseduurilise õigluse teooriast, vastavalt millele on inimeste arvamused süsteemi efektiivsusest ja nende arusaam õiglastest otsustest seotud protseduuride käiguga õigussüsteemis (Tyler jt 1988). Protседuuriõigluse teooria varasemate uuringute tulemuste kohaselt sünnib õiglusehinnang kriminaalmenetluse erinevate protsesside raames kogetu põhjal, mis omakorda avaldab mõju kohtulahendi tajutavale õiglusele (Tyler 1990: 146).

Uurimuse planeerimisel ja teostamisel lähtusin juhtumiuuringu põhimõtetest ning kasutasin selleks kvalitatiivseid meetodeid. Uurimismaterjali kogusin pool-struktureeritud intervjuude abil, mis võimaldas näha seoseid inimeste kohtukogemuse ja sellest tuleneva

subjektiivse õiglusehinnangu vahel. Teema-analüüs aitas jõuda paremale selgusele, kuidas õigusemõistmine suhestus mõistega õiglus ning missugust mõju avaldas protsessi ajal kogetu lõpp-tulemuse õiglusehinnangu kujunemisele. Niisamuti ka sellele, kuidas mõjutasid osapoolte erinevad kogemused nende hinnangut nii protsessile kui lahendile.

Kvalitatiivse uurimuse puhul reeglina hüpoteese ei seata, kuid intervjuusid läbi viies tundsin vajadust töö fokuseerituse säilitamiseks ja iseenda positsioneerimiseks sõnastada teoreetilisele taustale ning varasematele empiirilistele uuringutele toetuva eelduse: *positiivne kogemus kriminaalmenetluse erinevates etappides tõstab rahulolu kohtulahendiga.*

Eelduse seadmine aitas oskuslikumalt orienteeruda emotsionaalse laenguga andmetes, teadvustada uurija rolli ning tähtsust säilitada neutraalne positsioon. Minu peamiseks eesmärgiks oli koguda eelkõige võimalikult puhast interpreteeringut kogetud kriminaalmenetluse käigust ja kohtulahendi tajutud õiglusest ning seda võrdselt kõigilt osalistelt.

Ühe juhtumi valguses ei ole võimalik teha üldistavaid järeldusi, küll aga näitlikustada võimalikke valupunkte, mida võivad tajuda Eesti õigussüsteemiga kokkupuutujad kohtuprotsesside käigus ning lahenduste kujunemisel.

Uurimuse uudsus seisnebki asjaolus, et varasemalt ei ole Eestis käsitletud küsimust, kas ja kuidas kriminaalmenetluse jooksul kogetu mõjutab osapoolte hinnangut kohtulahendist ning õigussüsteemist.

Oma töös olen läbivalt kasutanud mõistet kriminaalmenetlus, mis koosneb kahest peamisest etapist: kohtumenetlusest ehk uurimisprotsessist ja kohtuprotsessist. Kohtu tähtsust ja rolli olen mõistnud eelkõige kui õiguse, õigluse, legitiimsuse looja ja tagajana.

Bakalaureusetöö jaguneb kaheks suuremaks osaks: teoreetiline ja varasemate uurimuste perspektiiv ning empiiriline uurimus. Töö esimeses osas annan ülevaate mõistete õigus, õiglus, legitiimsus paigutumisest õigussüsteemi ning tutvustan protseduuriõigluse teooriat ja varasemaid uuringuid.

Töö teoreetilisele osale järgneb kriminaalmenetluse osapoolte empiirilise uurimuse analüüs. Annan ülevaate uurimistöö metodoloogiast, esitan analüüsitava juhtumi tutvustuse ning intervjuude analüüsi. Lõpuosas võtan kokku uurimistöö teoreetilise perspektiivi ja uurimisküsimuste huvipunktist lähtuvalt oluliste tulemuste valguses.

1. TEOREETILISED JA EMPIIRILISED LÄHTEKOHAD

Käesoleva töö temaatikast tulenevalt on teooria peatükk pühendatud uurimuse seisukohalt oluliste mõistete seletusteks, näitamaks nii nende omavahelisi seoseid kui ka rolli ühiskonnas, ning protseduurilise õigluse teooria põhimõtete tutvustamiseks. Teoreetilise tausta ja senise praktika põimimiseks, aitamaks paremini mõista uuritava nähtuse konteksti, olen toonud näiteid ka varasematest uurimustest nii maailma kui Eesti kontekstis.

1.2 Õigus

Õigus on riigipoolselt teostatav sotsiaalne kontroll. Veelgi täpsemalt — riigi ja selle kodanike normatiivselt määratletud elu läbi õigusaktide, kohtuprotsesside, õigusemõistmise (Black 1972). See sotsiaalse normatiivsuse väljund ühiskonnas on välja kujunenud inimese käitumise korrastamiseks (Raska 2010: 14), kujundamaks ühiskonna hoiakut eetilisel õigete ja valede käitumisnormide osas ning kindlustamaks selle järgimist formaalsete sanktsioonide abil.

Positiivsete sanktsioonide rakendamine viitab sellele, et inimese/grupi käitumine on olnud sotsiaalselt aktsepteeritav, sotsiaalne kontroll toimiv ning võim tasustab oodatud käitumise eest. Negatiivse sanktsiooni rakendumise korral on selge, et sotsiaalne kontroll mingis valdkonnas ei ole andnud oodatud tulemusi ning järgneb institutsioonipoolne hukkamõist üleastumiste eest, mida rakendatakse ühiskonna formaalsetes organisatsioonides (koolid, korporatsioonid, õigussüsteem), näiteks väljaheitmise, vallandamise, trahvimise või vangistuse kujul. Kui ühiskonnas tuleb rakendada palju negatiivseid sanktsioone, tähendab see, et ühiskonnas ei suudeta luua konformsust (Tischler 2010: 142-143).

Õigusele võib pidada omaseks, et seda praktiseeritakse kindlal territooriumil, kindlate üldkohustuslike reeglite kogumina (seadused), mille on loonud kindla süsteemi alusel vastav riigi institutsioon.

Sotsiaalse kontrolli vahendina on õigus ühiskonnas eriti efektiivne, sest haarab kõiki kindlale territooriumile sisenejaid võrdselt (Liventaal 1998: 16).

Õigus on ajas dünaamiliselt muutuv, sõltudes muutuvatest seadustest, seaduseandjast ja poliitilisest võimust (Mürsepp 2001), mistõttu on tänaseks päevaks kogunenud hulk

erinevaid õiguse teoreetilisi käsitlusi ning nägemusi, mis on seostatavad ka erinevate ühiskonnakorraldustega.

Demokraatlikust riigist rääkides kasutatakse tihti sünonüümina mõistet „õigusriik“, milleks oma olemuselt võib pidada riiki, kus inimese üle ei valitse mitte teised inimesed, vaid kirjapandud seadused; kus võimud on eristatud ja lahus; ning on määratletud ja kaitstud inimese põhiõigused ja -vabadused. Õigusriigi põhimõtte alused ulatuvad tagasi keskaegsesse Euroopasse, kus riiki hakati käsitlema esmakordselt institutsioonina.

Üldjoontes peetakse inimese valitsemist teise inimese üle negatiivseks, sest nii säilib võimalus omakasu eesmärgil valitsetavate huvide ja julgeoleku kahjustamiseks (türannia, monarhia (olenevalt valitseja isikust), oligarhia). Riigi ja kodanike heaolu silmas pidades peetakse edumeelsemaks ühtsete seaduste kogumit ning rahva kaasaráákimisõigust, tänapäeval õigusriigi mõistet, mis peaks ideaalis olema riigis igáuhe huvide, võrdsuse, õigluse kaitsja ning demokraatiale kohaselt tagama ühiskonna liikmetele võimaluse anda oma hääl otsustes, mida riigivalitsemise käigus langetatakse, tagades seelábi argumentiivõimelise ning usaldusväärse keskkonna.

Riiklikud institutsioonid püüavad omada ülevaadet ühiskonnas toimuvast ning vastavatest näitajatest láhtuvalt ka poliitikat kujundada. Muuhulgas on táhtis roll kriminaalpoliitikal, mis oma sisult püütakse kujundada nii kuritegusid ennetavaks kui ka pikemas perspektiivis kuritegevust vähendavaks süstematiseeritud tegevuskavaks. Náiteks on Eesti prioriteetsemateks kriminaalpoliitika arengusuundadeks aastani 2018 järgmised eesmärgid: vähendada alaealiste kuritegevust; vähendada korduvkuritegusid; võidelda organiseeritud kuritegevusega; võidelda isikuvastaste kuritegudega (Kriminaalpoliitika...2010).

Kokkuvõtvalt võib öelda, et õigus on vahend kujundamiseks inimeste käitumist soovitud suunas. Kõikihõlmav iseloom tagab õiguse efektiivsuse ning lábi selle oskusliku kujundamise püütakse vähendada seadusevastase käitumise hulka ning negatiivsete sanktsioonide rakendamise vajadust. Õigus on láäneliku ühiskonna oluline alustala ning selle mõiste jõud ja tugevus väljenduvad igapäeva elu regulatsioonis kui ka seostes teiste ühiskonnas oluliseks peetavate väärtustega, nagu legitiimsus ja õiglus.

1.3 Legitiimsus

Eelnevalt käsitlesin õiguse definitsiooni, milles selgus, et õigusel on ühiskonnas keskne roll sotsiaalse kontrolli vahendina. Siiski ilmneb, et pelgalt õigusest ei piisa selleks, et kõik ühiskonnaliikmed oleksid motiveeritud seda ka järgima. Järgnevalt käsitlen põhjust, mis motiveerib ühiskonnaliikmeid kokkuleppe alusel õigust vabatahtlikult järgima. Legitiimsuse mõiste ja teoreetilise tausta seose parema mõistmise huvides tuginen mõiste käsitlemisel protseduuriõigluse teooria esindajate töödele.

Uuringud on näidanud, et õigussüsteemi edu, valitsevate normide täitmine ning nende aktsepteerimine ühiskonnas olenevad sellest, kui võrd õiguspäraseks peetakse seadusloojate käes olevat võimu ning kui võrd nähakse, et nad täidavad seda vastavuses kohustusega seadusi järgida (Tyler 2006; 1990).

Sotsiaal- ja poliitsüsteemi stabiilsuse säilitamiseks on oluline efektiivne valitsemine, mille määrab suuresti ära ühiskonna erinevate osade (süsteemi, indiviidide) konsensuslik arusaam (Tyler 2006: 380). Seaduse ja õigusorganite legitiimsus peitub peamiselt tunnustuses, et kriminaalõigussüsteemil on õigus eksisteerida ning teha ettekirjutusi käitumisviiside osas ja kasutada volitusi võimule, kehtestades seadusi, kasutades jõudu/sundi ja karistades neid, kes käituvad seadusevastaselt õigusega reguleeritud eluvaldkondades (Tyler jt 2013).

Legitiimsuse olulisus ei määra pelgalt süsteemi mingi osa edukuse, vaid on ka oluliseks aluseks riiklusele. Kelman on väitnud, et rahvusriigi edukaks funktsioneerimiseks on hädavajalik, et ideoloogia peamised tõekspidamised oleksid rahvastiku seas laialdaselt aktsepteeritud. Sarnaselt eelnevale on oluline, et efektiivse ja toimiva demokraatliku riigi jaoks oleks üks selle üks kesksetest iseloomuomadustest legitiimsus. Legitiimsus on jõud, millest sõltub omakorda riigi väiksemate üksuste, nagu näiteks õigussüsteem, funktsioneerimise legitiimsus ja nende edukus (tsiteeritud Tyler, 2006: 380 järgi).

Bigo järgi on normide aktsepteeritus ning nende olemuslik õiglus väga tähtsad ka sisejulgeoleku poliitikas ning eriti juhul kui „seadused tagavad sunnijõu rakendamist või piiravad muid põhiseaduslikke õigusi“ (tsiteeritud Kasemets, Talmar & Liivik, 2011 järgi). Legitiimsus ning selle aktsepteeritavus tagavad ühiskonnaliikmete võimule allumise ka olukorras, kus inimeste õigusi ja vabadust võidakse piirata läbi sotsiaalse kontrolli

teostatavate negatiivsete sanktsioonide, mis kaitsevad ühiskonnas tunnustatud ja kehtivaid norme üldise heaolu nimel.

On oluline mõista, mis julgustab ja aitab inimestel õigussüsteemiga kooskõlas elada. Indiviidide käitumine on seotud nende motivatsiooniga, mille iseloom tuleneb omakorda motivatsiooniallikast. Kui inimeste motivatsioon on seotud seadusest tulenevatest sanktsioonidest, jälgivad inimesed vähem seadust, sest toimides väliste mõjurite surve all, vähendab see loomumomast tahet omandada teatud, võimu vaatepunktist lähtuvalt seadusekuulekas, käitumisviis (Blader ja Tyler 2000).

Võimu ja institutsioone nähakse legitiimsemana ning nende otsused ning seadused on vabatahtlikult enam aktsepteeritud, kui võimu rakendatakse läbi õiglaselt tajutavate protseduuride. Kui võimu ei tajuta õigusjärgsena, on sotsiaalne regulatsioon keerulisem ning kallim, eeldades sunnivahenditesse investeerimist. Indiviidide jaoks on õigluse tajumisel ja kogemisel kokkupuutel õigussüsteemiga eelistatud tulemuse saavutamise olulisem protsessi käik, lahendini jõudmise teekond. Väärtustatakse ausaid ning õiglaseid otsuseid ning lahendeid üldiselt, mille aluseks on objektiivne materjal. Indiviidid kannavad oma kogemuse üle ka gruppi, kuhu kuulatakse ning see omakorda tähendab, et üksikindiviidi kogemus õigussüsteemis on ka teatud sotsiaalse grupi kogemus. Õiglase kohtlemine saadab signaali — grupp, kuhu kuulatakse, on väärtuslik ning kõrge staatusega. See omakorda tekitab liikmetes tunde, et ka grupiliikmed on kõrge staatusega, mis viib eneseväärtustamise ja –hinnangu tõusuni, rahuldades nii indiviidi kui gruppi ning soodustades seeläbi koostööd ka positiivse hinnangu süstija ehk õigussüsteemi enesega (Tyler 2001).

Major ja Schmader väidavad, et õigusjärgsus (legitiimsus) kujundab motivatsiooni ka sotsiaalses maailmas. Kui süsteem on legitiimne, on ka inimesed motiveeritud tõlgendama oma kogemusi lähtuvalt kehtivast korrast, leides põhjendusi kehtiva sotsiaalse korra sobivusele ning valitsev seisund on stabiilsem. Kui süsteem ei ole legitiimne, on inimeste käitumine motiveeritud egokaitsemehhanismidest lähtuvalt, kaitstakse eneseväärikust ning –uhkust, mis soodustab protsesse, kus legitiimsust õõnestatakse veelgi (tsiteeritud Tyler, 2006 järgi)

Eelnevale toetudes võib väita, et süsteemi usaldusväärsus ning formaalsete normide täitmine sõltuvad süsteemi legitiimsusest, mis eeldab samaaegselt avalikkuse tunnustust võimule ning tajutavat õiglust. Protsesside õiglase käik kujundab indiviidide ja gruppide

rahulolu süsteemiga, tagades ühiskonna stabiilsuse, mis omakorda tugevdab arusaama kehtiva süsteemi legitiimsusest ning üldist usaldust, kas ühiskonna kui terviku või selle mingi väiksema osa vastu.

1.4 Õiglus

Õigus ja legitiimsus on osa ühiskondlikust kokkulepest ning tagavad eduka sotsiaalse kontrolli ja stabiilse ühiskonna. Järgnevalt käsitlen eelnevate mõistetega kokkukuuluvat, kuid ka läänemaailma, õigusriigi ja demokraatliku ühiskonna olulist sisulist väärtust — õiglust.

Õiglus on põimitud sotsiaalse eluga, sellest on saanud tänapäevase ühiskonna üks toetuspunktidest, mida peaks riigivalitsemises silmas pidama ning millel on inimeste jaoks suur tähtsus. Ehkki pole suudetud ühetähenduslikku õigluse definitsiooni luua, sisaldab õigluse-käsitlus tihti ka arutelu moraali- ning võrdsusküsimuste üle.

Utilitaristliku vaate ühe esindaja John Stuart Mill'i seisukoht on, et õigluseks võib pidada jagatud arusaama moraalsusest, mistõttu lähtuvalt kollektiivsusest, seisavad mõned põhimõtted kõrgemal sotsiaalse kasu skaalal ning on seetõttu siduvamad ning kohustuslikumad kui mõned teised. Kuid ka ebaõiglus võib erandkorras olla kiiduväärt — moraalist tähtsamaks võib tõusta mõne olulisema sotsiaalse kohustuse täitmine, nagu näiteks elus püsimine, mille nimel on varastamine lubatud. Õigluseks ei nimetata siiski midagi, mis ei oleks ühtlasi ka vourus (Mill 1863: 43-44). Siiski ütleb Mill, et seadused ei ole ülimad õigluse kriteeriumiks, sest eksisteerida võib ka ebaõiglaseid seaduseid (ibid.: 30).

Liberaalsete vaadete esindaja John Rawls'i nägemuse kohaselt võib õiguse fundamentaalseks aluseks pidada õiglust (Rawls 1958). Õigluse tagamine läbi õiguse (jõustruktuuri) võiks olla ühe demokraatliku riigi eesmärgiks.

Rawls'i õigluseteooria üldise printsiibi kohaselt peavad kõik sotsiaalsed põhihüved, milleks on enamjaolt poliitilised vabadused (õigus valida ja olla valitud; sõna-ja mõttevabadus; südametunnistuse vabadus; õigus varale ja sissetulekule), olema tagatud võrdselt ning ebavõrdsust ei tohiks olla, v.a juhul kui ebavõrdne jaotus toob kasu üldisele hüvangule ja on kõige vähem soovitatav kasuks (Rawls 1971: 60-61, 303). Needsamad

printsiibid rakenduvad peamistes ühiskonna struktuurides (sotsiaal-, majandusstruktuur, põhiseadus) ning tagavad ühiskonna õigluse. See tähendab, et kõik aktsepteerivad samu õigluse põhimõtteid, ka peamised sotsiaalsed institutsioonid rahuldavad nii teoorias kui ka praktikas neidsamu printsiipe ning seda tunnustatakse (ibid.: 453-454).

Õigus ja õiglus eksisteerivad tänapäevases ühiskonnas käsikäes, sellest annavad aimu seadused, rõhuasetusega mõlemal sõnal. Eesti Vabariigi põhiseaduses öeldakse, et Eesti on riik, mis on rajatud vabadusele, õiglusele ja õigusele. Eesti põhiseaduse §10 viitab otseselt õigusriigiks olemisele (Eesti Vabariigi põhiseadus, 1992). Õigus õiglasele kohtumõistmisele väljendab selle mõiste olulisust ja aktuaalsust ka meie ühiskonnas.

Valitsused Euroopas on üha enam mõistmas, et kriminaalpoliitika korraldamine nõuab objektiivse teostuse kõrval ka antud teemal kodanike nägemustega arvestamist (Hough ja Jackson 2008). Üha enam tõdetakse, et on oluline jõuda arusaamisele, kuidas inimesed mõistavad õiglaseid otsuseid ning millest tuleneb nende seadusekuulekus. Kuivõrd seadused on ka piirava iseloomuga, eeldab seadusekuulekus ettekirjutatud reeglite täitmiseks motivatsiooni. Motivatsioon võib tuleneda nii inimese sisemistest tõekspidamistest, väärtustest ning arusaamadest, et teatud käitumisviisid on valed kui ka välisest süsteemi- või ühiskonnapoolsest survest, mis rõhub kohustusele seaduseid järgida, selgitamata sealjuures nende sisulist väärtust. Need kaks motivatsiooniallikat on erinevad ning avaldavad seetõttu ka erinevat mõju seadusekuulekusele (Tyler 1990).

Mõistetakse, et on oluline uurida inimloomusele olulise väärtuse, õiglustunde kujunemist, sest sellest tuleneb motiveeritus täita seadusandja poolt loodud norme, mis on oluline nii seaduste järelvalvega tegelevate asutuste jaoks, kui ka riigi jaoks üldiselt, sest tagab ühiskonna turvalisuse. Ühtäkki on filosoofe painanud küsimusest (mis on õiglus?) saanud ka sotsioloogiline küsimus: kui usaldus tagab motivatsiooni ja õiglaselt tajutavad protsessid taastoodavad legitiimsust, siis kuidas mõõta subjektiivset õiglustunnet?

Eduard Raska kirjutab „Olemise õiguses“, saamaks enam aimu, kuidas sünnib inimeste arusaam õiglusest, tuleb otsida subjekti hinnanguid kvaliteedisuhetele või –seostele, mida indiviidid hindavad õiglasena või ebaõiglasena. Samuti on oluline välja selgitada need objektiivsed ja subjektiivsed tegurid, millest lähtuvalt indiviidid hindavad samu nähtusi ning olukordi erinevalt. „Tuleb otsida vastust küsimusele, miks see, mis ühe jaoks on õiglane, paistab teisele täieliku ebaõiglasena“. Oluline on saavutada inimeste kuuletumine formaalsetele normidele seeläbi, et inimesed neid õiglasteks peavad. Inimeste meelest

ebaõiglased normid annavad põhjust hinnata riiki, ühiskonda ebaõiglaseks, millisel puhul poleks normide täitmist võimalik ka räige sunniga tagada (Raska 2010: 148).

Tugeva aluse õigussüsteemile loovad väärtused, mis hoiavad seda töös. Norme loovate, ühtsete ja üheselt mõistetavate väärtuste puudumisel ühiskonnas peavad võimu omavad institutsioonid kasutusele võtma hirmutamismehhanisme, mis toimivad premeerival ja karistaval põhimõttel. Igasugune karistussüsteem on kallis kulu ning samuti mitmel moel ebatõhus, mistõttu on olulisem saada ettekujutus inimeste väärtustest ja hinnangutest olemasolevale süsteemile ning neid analüüsida (Tyler 1990: 4).

Üldlevinuks võiks pidada arusaama, et üldsus peab toetama ja usaldama õigussüsteemi. Samas on seni liialt vähe käsitletud põhjust, miks on usaldus õigussüsteemi vastu oluline väärtus. Ühildamist vajaksid nii poliitiline kui ka akadeemiline nägemus (Hough ja Jackson 2008). Kui uuringud näitavad, et võimul on vahendid soodustamaks seaduskuulekat käitumist ning rahulolu valitseva süsteemiga läbi oma usaldusväarsuse ja praktika, on oluline välja selgitada indiviide mõjutavad asjaolud. On vajalik uurida indiviidide kogemusi õigussüsteemis ning seostada nende hinnanguid tajutud õiglusest või ebaõiglusest, aga ka süsteemi usaldusväarsusest, õigussüsteemi protsessides kogetuga.

Käesolevas bakalaureusetöös uurin ühe juhtumi näitel, kuidas kujundab õigussüsteem Eestis kriminaalmenetluse käigus ja selle tulemusena inimeste rahulolu kogetuga, millest omakorda võib sõltuda ka hinnang kohtulahendi aktsepteeritavusele.

1.5 Protseduuriõigluse teooria

Inimestel on igapäevaselt otseseid kokkupuuteid õigussüsteemiga nii politsei kui kohtuvõimu näol. Nende kokkupuudete najalt tekkiv õiglusehinnang oleneb subjektide poolt tajutud õiglusest protseduuril, kus hinnang õiglusele ei sõltu pelgalt lõpptulemusest, vaid ka sellest, kuidas indiviidid tajusid seda, kuidas neid protsessi jooksul koheldi, kuivõrd nende õigused olid kaitstud, kuidas võim toimis ning missugused olid võimu motiivid (Tyler 1990). Viis, kuidas inimesed sealjuures süsteemi tööd efektiivseks ja õiglaseks nimetavate hinnanguteni jõuavad, on seotud otseselt protsesside lahenduskäiguga, kuid ka otsuse sisuga (Blader ja Tyler 2005). Oluline on välja tuua, et sisulist erinevust hinnangute kujunemise erinevuste osas kohtutasandil vaidluste ja

igapäevasemalt ettetulevate juhtumite puhul varasemate uuringute raames täheldatud ei ole (McEvan ja Maiman 1984).

Protseduuriõigluse eeliseks võib pidada selle universaalsust, mis väljendub asjaolus, et inimeste isiklikud karakteristikud ei mõjuta viisi ja kriteeriume, kuidas sünnib arusaam õiglasest protseduurist. Erinevad inimtüübid tõlgendavad protseduuriõiglust sarnastest kriteeriumidest lähtuvalt, mistõttu võib järeldada, et tegemist on ühiskonnas kultuuriliste jagatud väärtuste hindamisega (Tyler 1990: 156-157).

Õiglase protseduuri mõiste sisu avas esimesena Leventhal (1980), kes sõnastas kuus õiglase protsessi kriteeriumi, mille alusel protseduuri õiglust mõõta. Nendeks tunnusteks olid terviklikkus, eelarvamuste mahasurumine, täpsus, korrektsus (parandatavus), representatiivsus ja eetilisus (tsiteeritud. Blader ja Tyler, 2003 järgi) Nendest põhimõtetest ei kasvanud siiski välja tugevat teoreetilist traditsiooni.

Tänapäevane protseduuriõiglus on saanud tugeva tõuke Thibaut'i ja Walker'i kontrollimudeli teooriast ehk protseduuriõigluse instrumentaalsest suunast. Kohtuistungide vaidluspoolte rahulolu uuringus (1975) leidsid Thibaut ja Walker, et vaidluspooli huvitab kohtus võrdselt nii tulemus kui ka viis, kuidas tulemuseni jõuti. Sellest uurimusest alates on väidetud, et vaidluspoolte hinnangud sõltuvad oluliselt ka protsessi käigust, mille jooksul otsused langetatakse. Protsess, kus osalised tunnevad, et neil on võimalus oma vaatenurk täielikult esitada, kusjuures otsustaja on argumendid ära kuulanud ning neid kaalutlenud, soodustab positiivse hinnangu tekkimist ning õiglase kohtlemise tajumist, mis läbi tõuseb rahulolu kohtukogemusega (tsiteeritud Tyler, Casper ja Fisher, 1988 järgi).

Õiglust defineeritakse kontrollimudelile kohaselt seeläbi, kuivõrd on indiviididel võimalik mõjutada kolmanda osapoolt ehk kohtu otsust. Eeldatakse, et kontroll esitatud materjalide üle viib soovitud tulemuseni ning seda võrdsustatakse kontrolliga lõpptulemuse üle. Kui inimesed omavad kontrolli, tunnevad nad, et protsess on õiglane, kui tuntakse, et neil ei ole piisavalt kontrolli, siis hinnatakse protsess ebaõiglaseks (tsiteeritud Tyler, 1990: 6, 163 järgi).

Kui protseduuriõigluse teooria instrumentaalne suund viitab õiglusehinnangute kujunemisel kohtuprotsessides tajutud kontrollile lõpp-tulemuse üle, siis sammu võrra edasi astunud protseduuriõigluse teooria normatiivne lähenemisviis väidab, et inimeste hinnangud õiglusest tulenevad ka nende kogemustest protsessil.

Kogemuseaspekti puhul kujuneb hinnang õiglusest ka protsessil tajutud neutraalsust, eelarvamustevabadust, ausust, viisakust, kodanikuõiguste järgimist ja õigluse poole püüdemist silmas pidades, mis erinevad oluliselt lõpp-tulemusest kui peamisest eesmärgist ja on seetõttu sõltumatud uuritavad väärtused (Tyler 1990: 7).

Mitmete läbiviidud uurimustele toetudes väidavad Tyler ja Caine, et lõpptulemusest tähtsam on protsessi kulg ning kohtuotsusega võivad leppida ka need vaidluspoolled, kes kohtus ei saavutanud küll soovitud otsust, ent kogesid meeldivat ning arvamusaavaldusi arvestavat protsessi (Tyler ja Caine 1981). „Lahenduskäik on seitse korda olulisem, kui lõpptulemuse õigluse saavutamine.“ (Tyler jt 2013: 7).

Protseduuriõigluse teooriat on kritiseeritud just seda aspekti silmas pidades: teooria kohaselt inimestele justkui meeldiks kohtus kaotada. Siiski on kriitikanool ümberlükatav, sest teooria esindajad seletavad asjaolu järgmiselt: kellelegi ei meeldi „kaotada“, kuid inimesed tajuvad, et konfliktisituatsioonides ei saa alati just nemad „võitjad“ olla ja seetõttu lepivad nad „kaotusega“ kergemalt kui protseduuride käik, mida nende juhtumi puhul rakendati, oli nende endi hinnangul õiglane. Protseduuride õiglane käik ja osapoolte arvamuste ärakuulamine hajutab tähelepanu lõpp-tulemuselt ja seab fookuseks hoopis protsessi käigu, mille jooksul kujuneb osalistel hinnang õiglasest või ebaõiglasest süsteemipoolsest käitumisest, mis omakorda avaldab olulist mõju kohtulahendi õigluse tajumisele (Tyler 2007: 26).

Ehkki protseduuriõigluse teooria viitab protseduuride käikude olulisusele, on selles kombineeritud nii instrumentaalne kui ka normatiivne lähenemine. „Määr, mille ulatuses inimesed defineerivad protseduuriõiglust, kasutades selleks protseduuriaspekte, mis on või ei ole seotud selle lõpp-tulemusega, peegeldavad instrumentaalsete ja normatiivsete aspektide kogemuse mõju hinnangule, kui võrd kogeti õiglast protseduuri.“ (Tyler 1990: 7) Erinevad uuringud on siiski leidnud, et normatiivse lähenemise vaatepunktist olulised aspektid omavad hinnangute kujunemisele suuremat rolli kui kohtulahend (ibid.: 146).

Tyler näitas Chicago uuringus (1990), et inimesed järgivad seadusi, sest usuvad, et see on õige käitumisviis, ning kogemusi hinnatakse läbi tajutud õigluse/ebaõigluse. Normatiivsed põhimõtted on olulised, mõjutades inimeste mõtlemist ja käitumist, ning kujundades seeläbi suhtumist valitseva võimu vastu, kus võimu praktikatele ja seadustele antakse hinnanguid normatiivsetest põhimõtetest lähtuvalt. Seadusi järgitakse ning

õiguskaitseorganitega tehakse koostööd, kui need on legitiimsed ja moraaliga kooskõlas, otsuseid aktsepteeritakse, kui nendeni on õiglaselt jõutud. (ibid.)

Tyler ja Fagan mõõtsid longituuduuringu raames hinnanguid politsei legitiimsuse, politsei töö efektiivsuse ning kuritegevuse kohta. Tulemus kinnitas hüpoteesi: nägemus politseist kui legitiimsest sotsiaalsest jõust vormis inimeste motiveeritust koostööks politseiga, võitlemaks kuritegevuse vastu. Järeldati, et omades ettekujutlust sellest, mida peab avalikkus õiglaseks või ebaõiglaseks, on võimalik kujundada avalikkuse arvamust institutsioonidest, sealhulgas politsei ja kohtute tööst kui legitiimsest võimust (Tyler ja Fagan 2008).

2010. aastal avaldati Toronto noortekohtus läbiviidud uuringu tulemused. Lisaks intervjuudele kasutati selles uuringus ka istungite vaatlust. Tulemustena tõdeti, et noorte arvamust võimu legitiimsusest mõjutasid oluliselt nende kogemused kohtuprotsessil kui ka atmosfäär kohtusaalis. Kui kohtu töö ei paistnud organiseeritud ja professionaalne, langes hinnang ning seda laiendati süsteemi legitiimsusele laiemalt, samas kui positiivse kogemusega noorte hinnang legitiimsusele oli kõrgem. Negatiivset meelestatust põhjustasid hilinemised, segased olukorrad ning ametnike ebaprofessionaalne suhtumine noortesse: alandavad kommentaarid ja žestid noorte riietumisstiili, välimuse jms osas tekitasid piinlikkust. Uurijad jõudsid järeldusele, et positiivse õhkkonna tagamisega ning professionaalse läitumisega kohtusaalis oleks võimalik kujundada positiivsemat hoiakut võimu suhtes (Greene jt 2010).

Eelnevast järelduvalt mõjutab võimu praktiseerimise ja otsuste langetamise viis oluliselt seda, kuidas inimesed tajuvad võimu ja institutsioonide legitiimsust. Seeläbi on võimul endal aktiivne roll enese maine ja kuvandi kujundamisel.

Hinnangud legitimeeritusele ei baseeru pelgalt lõpp-tulemuse eelistatuse saavutamisel või nende õiglasel lahendusel, vaid inimeste arvamusel sellest, mis on õiglased ja eetilised protseduurid võimu teostamiseks. Võimu rakendamine läbi õiglaste protseduuride legitimeerib võimu ja soodustab sellest tulenevalt vabatahtlikku lugupidamist võimu suhtes (Tyler 2006).

Käesolevas uurimustöös lähtusin ühe juhtumi kohtupraktika analüüsi teostamisel protseduuriõigluse teooria normatiivse lähenemise neljast peamisest aspektist, mis mõjutavad protsessile antavat hinnangut igauks eraldi ning mitte alati võrdselt. Ehkki ei ole

kindlat rahulolu valemit, on järgnevalt loetletud tingimustel õiglustunde kujunemisel oluline roll.

Protseduuriõigluse teooria neli peamist aspekti (Tyler jt 2013; Tyler 2007):

- 1) Inimesed soovivad hääleõigust ehk võimalust oma argumentide, nägemuste, kahtlustuste ning asitõendite edastamiseks. Oluline on usk, et saadi võimalus esitada omapoolne nägemus. Inimesed, kes said enda hinnangul osa lahenduse kujundamisest, aktsepteerivad lõpp-tulemust enamasti rohkemal määral olenemata lahendist endast. Niisamuti on tähtis vastaspoole argumentidega tutvumisvõimaluse olemasolu, sest enamasti ei ole erinevad osapooled üksteise tunnete ega nägemusega kursis (tsiteeritud (Tyler 1987).
- 2) Võimudelt oodatakse kinnitust süsteemi neutraalsusest. See sisaldab ootust, et otsused langetatakse seaduslikest printsiipidest lähtuvalt ning vastavalt objektiivsele materjalile toetudes. Läbipaistvuse, avatuse (otsuste langetamisel), seaduspõhise käsitlemise, erapooletuse ning eelarvamustevabaduse tajumine aitavad luua kujutlust otsuselangetajate, kohtute ja kohtunike neutraalsusest.
- 3) Inimeste jaoks on oluline, kuivõrd viisakalt, väarikalt neid koheldakse, kuivõrd nende õigustega arvestatakse ning kui hoolivalt neisse suhtutakse ehk võimu eetilisus. Üldjuhul arvatakse, et ollakse lugupidava käitumise väärilised ning väga negatiivselt reageeritakse ükskõiksele ning väarikust riivavale suhtluslaadile. Lugupidamine ja meeldiv suhtlusviis on olulised kriminaalmenetluse igal tasandil. See, kuidas indiviide koheldakse õigussüsteemis või poliitilises süsteemis, kujundab lisaks antavale võimuhinnangule ka indiviidi enesehinnangut, kuid ka grupikuuluvust ja grupi identiteeti (Lind ja Tyler 1988). Samuti oleneb indiviidide kogemusest see, kas nad tulevikus otsivad abi võimudelt, mistõttu omab osaliste kohtlemine olulist tähtsust turvatunde kujunemisel ühiskonnas laiemalt (Tyler 1990: 164).
- 4) Inimesed keskenduvad vihjetele ja asjaoludele, mis annavad aimu sellest, missugune võiks olla võimu iseloom ning kavatsused, kontrollitakse seadusliku võimu usaldusväärsust. Positiivselt mõju avaldab võimupoolne hooliv suhtumine, mis läbi indiviidid tajuvad, et süsteem püüab anda vastavalt võimalustele parima inimeste aitamiseks. Õigussüsteemi huvi peaks olema näidata end avatud süsteemina ning seetõttu on oluline tegeleda ka inimeste argumentide

ärakuulamisega ning anda nende osas ka tagasisidet. See peegeldab õigussüsteemipoolset huvitatust inimeste vajaduste ja murede suhtes; igasugune indiviide informeeriv tegevus ennetab teadmatusel tulenevaid konfliktisituatsioone, omades positiivset efekti hinnangu kujundamisel protseduuride õiglusest.

Lisaks eelnevale neljale aspektidele on Tyleri uurimusest (Tyler 1990) selgunud tähtsate protsessiõiglust kujundavate aspektidena järgmised nüansid:

- 5) On oluline, kuidas tajutakse võimu motivatsiooni langetada õiglaseid otsuseid. Motivatsiooni näitamine nõuab enam kognitiivset panust kui ausus või eelarvamustevabadus ning annab indiviidile ettekujutluse sellest, missugune võiks olla võimuesindaja käitumine tulevikus.
- 6) Hinnang protseduuriõiglusele on seotud sellega, kuivõrd protsessid toodavad õiglaseid lahendeid. Õiglasel lahendid on väljund, mida indiviidid õiglastelt protsessidelt ootavad. Protseduure, mis järjepidevalt ebaõiglaseid lahendeid toodavad, nähakse lõpuks ebaõiglastena.

Kuna siinkohal välja toodud teooria olulistest punktidest viimased kaks eeldaksid seisukohtade väljaselgitamist suuremahulisemat uurimistööd kui vaid ühe juhtumi analüüs, ei ole ma neid aspekte oma analüüsi kaasanud, vaid lähtun juhtumiuuringu osaliste hinnangute väljaselgitamisel protseduuriõigluse neljast peamisest hinnangut kujundavast ootusest.

1.6 Varasemad uuringud Eestis

Kui protseduuriõigluse teooriat on erinevatel viisidel rakendatud ning uuritud enam inglisekeelsetes riikides, siis Eestis sellekohased uurimused seni puuduvad. Seetõttu käsitlen Eesti kontekstis senise vähese teemakohase empiirilise materjali leidumisel teemaga haakuvaid uurimusi.

Alates 2001. aastast viiakse iga kahe aasta tagant läbi Euroopa Sotsiaaluuringut, alates 2002. aastast ka Eestis, kokkuvõttes kuni 34. riigis, mille raames kogutakse andmeid sotsiaalsete väärtuste, heaolu ja eluvõimaluste hinnangute kohta. Alates uurimuse viiendast etapist käsitletakse ka usaldust riiklike institutsioonide, sealhulgas õigussüsteemi vastu,

mõõtes hinnangut politsei ja kohtute efektiivsusest ja jagatud väärtustest, kontrollides protseduuriõigluse teooriast lähtuvalt seatud ootusi erinevalt varasemalt nüüd ka Euroopa kontekstis. Uuringu *'Trust in Justice'* blokk toetub Tyleri jt protseduuriõigluse teooria esindajate töödele kui ka Beetham'i, Robinson'i ja Darley töödele, kus väidetakse, et protsessiõigluse kõrval on samavõrd oluline väärtuste ühisus ning süsteemi tajutud efektiivsus (Euroopa Sotsiaaluuring 2008).

Euroopa Sotsiaaluuringu viienda ringi Eesti *„Trust in Justice“* uuringubloki tulemustes joonistus välja, et „inimeste hinnang politsei ja kohtute tööle on keskne õiguskuulekuse ja heaolu kujunemisel“. Samuti leiti, et politsei ja kohus seonduvad oma töös inimestele valitsusega, kusjuures hea valitsus tagab rahulolu isikliku eluga. Hinnangud õigusorganite tööle on seotud inimeste õigusnormide, õigussüsteemi legitiimsuse ja kaudselt ka õigusrikkumistega — politsei ja kohtute tööd heaks pidavad inimesed on valmis alluma õigussüsteemile ka siis, kui see on nende jaoks ebameeldiv (Usk õigussüsteemi... 2011: 70-71).

2007. aastal viidi Eesti elanike seas esmakordselt läbi õigusteadlikkuse uuring, kus märgiti, et seadusekuulekuse tagamine ning õigussüsteemi efektiivsus sõltuvad sellest, kui võrd teadlikud on ühiskonna liikmed oma õigustest ning kui võrd neid kasutatakse. Uuringust selgus, et Eesti ühiskonnas eristub grupp väiksemate õiguslaste teadmistega indiviide, vastanutel esines probleeme põhiõiguste nimetamisel ning vähem oldi teadlikud ka õiguste osas kohtus. Esines seos teadlikkuse ja usalduse vahel — kõrgema põhiõiguste teadlikkusega inimesed usaldasid kohtusüsteemi enam (Eesti elanike... 2007).

Õigussüsteemi tajumist on Eestis varasemalt uuritud enam kannatajate kogemustest lähtuvalt, ent siiski mitte rõhuasetusega õiglusetunnetusel. Kuriteoohvrite uuring on võimaldanud seni saada olulist sotsioloogilist ülevaadet kuritegevusest, millest ei teatata, ning mis seetõttu ka statistikas ei kajastu, niisamuti nii ohvritest kui elanike turvatunde kohta üldisemalt. 2009. aasta kuriteoohvrite uuringust, mis oli viies ohvriuuring Eestis, selgus, et kasvanud on isikutevastased kallatungid, kuid vaid 40 % ohvrikslangenutest teatab kuritegevusest. Siiski on rahulolu politsei tegevusega kasvanud ning turvalisustunne samuti (Kuriteoohvrite uuring 2009).

2012. aastal viis Tartu Ülikooli sotsiaalteaduslike rakendusuuringute keskus RAKE läbi uuringu kannatajate ja tunnistajate hinnangute analüüsimiseks süüteomenetluse käigus ehk

teisese ohvristumise¹ uuringu, kus keskenduti ebameeldivatele asjaoludele, mida kannatanud ja tunnistajad kogesid protsessil politsei või ametnikega suheldes. Kokkuvõttena selgus uuringust, et süüaluse õiglase karistuse saamist uskus 61% ohvritest, kuid üldine rahulolu õiguskaitseasutuste (politsei, prokuratuur, kohtud) tööga oli kõrge — 4/5 jäi rahule. Menetlusprotsessidest meenutati positiivsete asjaoludena politsei professionaalset reageerimist; hinnati, kui politsei/kohus selgitas kannatanule tema õigusi/kohustusi ja kui arvestati ohvri nägemusega. Rahulolematust tekitasid olukorrad, mil leiti, et politsei ei ole juhtumiga piisavalt tegelema, kurjategijat ei tabatud või ei määratud ohvri meelest õiglast karistust. Märkimisväärne on asjaolu, et veerand ohvritest tundis end politseiga suheldes ise kurjategijana ning viiendikule jäi mulje, et politsei ei usu neid. Prokuratuuri ja kohtute puhul toodi negatiivsetena välja menetluse aeglust, näilist huvipuudust või negatiivset suhtumist. Uuringust selgus et teisese ohvristumise suurimad valupunktid on toimingute aeglus ja infopuudus ning ohvrite jaoks on ebameeldiv kokkupuude süüalusega. Probleemina paistis silma ka ohvrite vähene teadlikkust õigusest kuluhüvitisele või teenustele nagu näiteks psühholoogiline nõustamine (Kannatanud ja... 2012).

Samuti käsitleb oma bakalaureusetöös kannatanute vähest teadlikkust oma õigustest Birgit Sisask. Eesti kriminaalsüsteemis ei ole kannatanute sõnavõttude tavaks saanud ning kannatanute teadlikkus ning oskus oma õiguste eest seista on samuti madalad, mida võiks ühelt poolt põhjendada ka sellega, et kriminaalmenetluse seadustiku kohaselt ei ole kannatanute õiguste tagamine erinevatele ametkondadele kohustuslikuks tehtud, mis soodustab kannatajate ebamäärast positsioneerumist menetluses kui ka soodustavad teisest ohvristumist (Sisask 2009).

Kasemets, Talmar ja Liivik toovad 2011. aasta artiklis välja, et paljude ühiskonnas levinud riskide juhtimine sõltub edukast sisejulgeoleku- ja õiguspoliitikast ning selle legitimeerimisest. Seda on käesolevaks hetkeks Euroopa väikeriikides empiirilisel viisil vähe uuritud, ehkki teaduslikku teoreetilist materjali ja kirjeldusi on palju ning oleks oluline mõista, kuidas on õiguse legitiimsus ja sisejulgeolekupoliitika mõjususe sihtrühmade käitumisele seotud (Kasemets jt 2011).

¹ Teisene ohvristumine-ohvrile alanduste, ebameeldivuste või muude tarbetute kannatuste või ebaotstarbekohaste kulude põhjustamine või kaaskodanike pahatahtlik ja mõistmatu suhtumine ohvrise (tsiteeritud Kannatanud ja ..., 2012: 24 järgi)

Kokkuvõtvalt võib väita, et vähe on uuritud inimesi, nende kogemusi ja motivatsiooni Eesti õigusruumis. Olemasolevad üksikud uurimused positsioneerivad küll kindlad sihtrühmad, kuid ei loo üldisemat ettekujutlust Eesti ühiskonnas kehtivatest seostest õigussüsteemis. Konkreetsemad uurimistulemused õigussüsteemi legitiimsuse tajumise osas võimaldaksid ka süsteemil millestki johtuvalt oma senist praktikat vajadusel muuta või püüelda mõtestatult enama tõhususe poole.

Kui maailma mastaabis on protseduurilise õigluse teooriat enam uuritud ning kasutatud ka Euroopa Sotsiaaluuringu ühe bloki loomisel, on ilmne, et riigid ja riikide ühendused mõistavad õiguse ja õigluse vahelisi seoseid ning näevad seaduskuulekuse põhjuseid ka mujal kui seadustes. On positiivne, et Euroopa Sotsiaaluuringu raames kogutakse süsteemselt andmeid Euroopa riikides valitseva usalduse osas institutsioonide vastu. Et tegemist on siiski suurema uuringu ühe väiksema alablokiga, on vajalik teemasse veelgi enam süvitsi minna. Pidevalt muutuses oleva õigusruumi kohta on vajalik ammutada informatsiooni järjekindlalt. Käitumismustrite ja kogemuste järjepidev analüüsimine annab võimule võimaluse omada ülevaadet nii inimeste hinnangute kujunemisest, süsteemi nõrkustest kui ka püüelda koostöös indiviididega suurema õigussüsteemi legitiimsuse, usalduse ja ühtlase ka kõrgema õiguskuulekuse poole, mis tooks kaasa ka isikliku eluga rahulolevama elanikkonna.

2. UURIMISMEETODID

2.1 Uurimismeetodite valik

Lähtuvalt uurimishuvist võrrelda ühe juhtumi osapoolte kohtukogemust ja hinnangut õiglusele nende endi poolt loodud tõlgendustest ja tähendustest lähtuvalt ja pidades silmas protseduuriõigluse teooriat, mille süvitsi uurimist toetab põhimõte: „Tuleb otsida vastust küsimusele, miks see, mis ühe jaoks on õiglane, paistab teisele täieliku ebaõiglusena“ (Raska 2010: 148), leidsin, et on sobiv kasutada käesoleva uurimuse läbiviimiseks kvalitatiivseid uurimismeetodeid.

Kvalitatiivsete meetodite kasutajad uurivad asju nende loomulikes keskkondades, püüdes mõista ja interpreteerida fenomeni nendes tähendustes, kuidas inimesed neid edasi annavad. Oluline on tõlgendada nägemust maailmast võimalikult loomulikult viisil ning kasutada selleks sobivaid praktikaid (Denzin ja Lincoln 2000: 3).

Sobivaks osutus protseduuriõigluse teooria seletamine kvalitatiivsete meetoditega, täpsemalt kogumaks uurimismaterjali poolstruktureeritud intervjuude abil, just seetõttu, et andis võimaluse koguda rikkalikku kirjeldavat materjali teemal, mida ei ole varasemalt Eestis uuritud ning jättis sealjuures võimaluse täiendada kogutud informatsiooni ka uurimuse käigus tekkinud lisahuvidest lähtuvalt. Niisamuti andsid kvalitatiivsed meetodid eelise uurida hoiakute põhjuseid süvitsi nii teoriast tulenevatest eeldustest lähtuvalt kui võimaldasid ka intervjuueeritavate interpreteeringutes üles kerkinud olulise märkamist ja analüüsi kaasamist, võimaldades näha uuritava juhtumi laiemat konteksti

Protseduuriõigluse teoriast lähtuva kvantitatiivse andmeanalüüsi tulemuseks, milleni jõudmisel oleks saanud kasutada Euroopa Sotsiaaluuringu andmestikku, oleks olnud küll väärtushinnangute seoseanalüüs, kuid seda ilma rikkaliku respondentide endapoolselt antud selgitusteta, mis ei pooldaks edasiste uuringute huve avastada uusi võimalikke nüansse ja uurimishuve seni Eestis veel vähe käsitletud teemal. Niisamuti oluks protseduuriõigluse rolli uurimisel õigussüsteemis kvantitatiivsete meetodite korral töö käik enam seotud teoriast tulenevate eeldustega ning pigem nende kontrollimisega kui et süvitsi probleemi kirjeldamisega. Peamiseks eeliseks kvalitatiivse lähenemise valikul pean aga võimalust võrrelda, kuidas erinevad kohtupoolte kogemused ühe juhtumi raames, missuguseid seoseid on võimalik luua sealjuures teooriaga, kuid samas missugust uut

teadmist kahe osapoole kogemuste võrdlemine loob. Sellest tulenevalt olen valinud uurimuse teostamiseks juhtumiuuringu ning analüüsi keskmes on osaliste subjektiivne seisukoht, mille väljaselgitamine on võimalik kvalitatiivsete intervjuude läbiviimisel ja nende analüüsimisel.

2.2 Uurimuse ülesehitus

Uurimuse kujundamisel ja läbiviimisel lähtusin Robert K. Yin'i juhtumiuuringu põhimõtetest. „Juhtumiuuring on empiiriline uurimus, mis uurib tänapäevast fenomeni päriselu kontekstis, see on sobiv meetod, kui piirid fenomeni ja konteksti vahel pole selgepiirilised“ ehk uuritakse konteksti ja fenomeni samaaegselt (Yin 1994: 13). Tähelepanu minu uurimuses on peamiselt küll teatud kogemushinnangute sünni ja mõju uurimisel kriminaalmenetluses, kuid laiemalt vaadates ka õiguskeskkonnas toimuvate kohtuprotsesside loogika ja võimu tajutud legitiimsuse uurimisel, mida võib pidada omaette fenomeniks.

Juhtumiuuringu puhul on oluline eelnevalt määratleda uurimuse disain ja töö käik. (ibid.: 20) Sellest lähtuvalt on käesolev uurimus viidud läbi viies etapis.

Töö esimeses etapis määratlesin uurimuse eesmärgi, milleks on õigusruumis läbi kogemuste ja praktikate õiglusehinnangu sündimise uurimine. Leidsin juhtumi, mis võimaldas antud uurimishuvile keskenduda, ning seejärel tutvusin võimalike teooriatega.

Juhtumiuuringu puhul on teoorial oluline osa, millest tulenevalt on juhtumiuuringu eesmärk kujundada või testida teooriat, aidates luua materjaliga sidusaid väiteid (ibid.: 27-28).

Teiseks sammuks kujuneski uurimistöö keskse teooria valimine ning täpsemate uurimisküsimuste sõnastamine, mis toetaksid uurimuse eesmärgini jõudmist. Minu eesmärk oli seletada analüüsitavat juhtumit protseduuriõigluse teooriat silmas pidades, kuid arvestada sealjuures ka kõikide teiste intervjuudest üles kerkinud aspektide ja eripäradega, mis võisid kujundada rahulolu kohtukogemusega ning mõjutada kohtulahendi õiglusehinnangut. Protседuuriõigluse teooria kohaselt soodustavad rahulolu protsessiga ja õiglase kogemuse tajumist kohtuvaidlustes lisaks lahendile ka protseduuride käik.

Sellest teooria eeldusest lähtuvalt sõnastasin uurimisküsimused:

1. Kuidas hindavad osapooled kriminaalmenetluse käiku ja kohtuotsust?
2. Kuidas on seotud hinnangud protsessile ja kohtuotsusele osapoolte rahuloluga ja hinnanguga õiglusele?

Bakalaureusetöö kirjutamisel seadsin enese fokusseeritud tegutsemise huvides ka eelduse, mis toetus teoreetilisele taustale ning varasematele empiirilistele uuringutele—positiivne kogemus kriminaalmenetluse erinevates etappides tõstab rahulolu kohtulahendiga.

Minu eesmärk, eeldust sõnastades, oli teadvustada enesele protseduuriõigluse teooriast tulenevaid kindlasuunalisi ootusi ning püüda koguda neist lähtuvalt võimalikult rikkalikku materjali kõikvõimalike seisukohtade osas, sealhulgas ka materjali, mis ei pruukinuks toetada teooriast tulenevaid eeldusi.

Kolmanda sammuna määratlesin juhtumiuuringu disaini, mille alusel täpsustasin ka analüüsiühikud. Et käesolev uurimus vaatleb retrospektiivselt ühe kindla juhtumiga seotud indiviidide subjektiivse hinnangu kujunemist liiklusõnnetuse juhtumise hetkest kuni kohtulahendi saabumiseni, on Robert K. Yin'i juhtumiuuringute jaotuse alusel tegemist hõlmava disainiga ühe-juhtumi-uuringuga (ibid.: 39). See tähendab, et analüüsitavas juhtumis on mitu alamastme analüüsiüksust, milleks on kriminaalmenetlusega seotud erinevad osapooled ehk kaks vaidluspoolt kohtus.

Esiialgu kaalusin lülitada analüüsi ka juhtumiga seotud dokumendid ning kohtumaterjali, kuid loobusin sellest peale mõningate dokumentidega tutvumist, sest antud uurimuse keskmes on siiski inimesed ning nende kogemushinnangud. Kohtudokumentidele omane spetsiifiline õiguskeel ning süsteemsus vajanuks omaette põhjalikku uurimist ning antud juhtumi analüüsi puhul ei oleks aidanud näha seoseid osaliste kogemuste ja hinnangute tekkimise vahel, mis on ka antud töö eesmärk, vaid toetanuks uurimishuvi, mis keskendub süsteemipõhiste protsesside käigu uurimisele õiguskeskkonnas. Loobusin kaasamast analüüsi ka prokuröri, advokaati ning kohtunikku, sest ei näinud nende võimalikul osalusel lisaväärtust antud uurimishuvi puhul.

Neljanda sammuna kogusin andmeid, analüüsisin ning sidusin saadud informatsiooni teooriaga, püüdes seeläbi luua mustreid. Uurimuse viiendas etapis panin kirja analüüsitulemused.

Ehkki tulemuste üldistamist peetakse juhtumiuuringute korral probleemseks ja vahel ehk ka lühinägelikuks, on selle all mõeldud üldistatavust teistele juhtumitele ja võrreldavust teiste juhtumiuuringutega. Robert K. Yin teeb ettepaneku, et juhtumiuuringu üldistatavust peaks taotlema lähtuvalt teooriast, mida võiks võrrelda viisiga, kuidas teadlane üldistab eksperimendi tulemusi teooriale (ibid.: 37). Sellest põhimõttest olen lähtunud ka mina oma uurimuse andmete analüüsi kokkuvõttes, esitades nii üldistusi, mis tuginevad teooriale kui arvestades ka juhtumianalüüsist väljajoonistunud eripäraste aspektide kehtivuse võimalikkust ka teiste juhtumite korral ning sõnastades need seetõttu arutelu vormis, andes võimaluse võrrelda võimalike tulevaste uuringute tulemusi käesoleva töö tulemustega.

2.3 Andmekogumismeetodid

Kvalitatiivse intervjuu eeliseks on võimalus koguda informatsiooni osaliste tähendustest ja kogemustest lähtuvalt (King ja Horrocks 2010: 26). Lähtudes nii teooriast kui uurimishuvist saada võimalikult põhjalikud analüüsitulemused, viisin uurimismaterjali kogumiseks läbi poolstruktureeritud süvaintervjuud nelja liiklusõnnetusega seotud isikuga.

Valimi moodustasid liiklusõnnetuses osalenud mees ja naine (abielupaar, Mart ja Miina) ning õnnetuses hukkunud naisterahva (Elsa) esindajad (Tõnu ning tema elukaaslane Tiina)².

Bakalaureusetöös analüüsitava juhtumini jõudsin lähtuvalt huvist uurida teemat, kuidas tajuvad erinevad kohtupooled õiglust. Olen intervjueeritavate tänuvõlglane, sest juhtunuga seotud indiviidideni jõudmine tegi teema käsitlemise võimalikuks. Tänu Tõnu ja Tiina tutvusringkonna heale tahtele jõudsin esmalt nendeni ja väikese järelemõtlemise aja möödudes olid nad nõus minuga kohtuma. Liiklusõnnetuses osalenute leidmine ning nendeni jõudmine oli aga keerulisem ja pikem protsess. Alustasin otsinguid ametlikke kanaleid pidi, kuid peale pikka kirjavahetust vastavate organitega, ei saanud ma siiski edasisi kontakte, ehkki kohtudokumentidest oli teada kohtualuse nimi. Jätkasin soovitud isikute otsimist Internetist ning kontakt Mardiga õnnestus luua peale minupoolset

² Kaitstes intervjueeritavate anonüümsust ning arvestades nende soove on töös kasutatud nimed pseudonüümid.

kolmandat kirja Facebook'i vahendusel. Mart oli nõus minuga kohtuma ning aitas hiljem kokku leppida ka intervjuu aja oma abikaasaga.

Intervjueeritavate valikul pidasin tähtsaks võimalikult vahetut seotust juhtumiga, mis annaks võimaluse analüüsida inimeste kogemus- ja õiglusehinnanguid indiviide otseselt puudutanud situatsioonide põhjal. Samuti oli kriteeriumiks intervjueeritavate kättesaadavus ning uuringus osalemise soov. Positiivne oli see, et uurimuse käigus õnnestus jõuda kõigi soovitud intervjueeritavateni.

Intervjuukava ettevalmistamisel ja küsimuste koostamisel tuginesin protseduuriõigluse teooriast lähtuvalt peamistele põhimõtetele, mida nähakse hinnangu kujundamisel olulistena. Intervjuud koosnesid kolmest osast: sissejuhatavatest küsimustest, liiklusõnnetust ja kriminaalmenetlust puudutavatest küsimustest ning üldisematest õigussüsteemi puudutavatest küsimustest. Sissejuhatuses tutvustasin uurimisteemat ja palusin intervjueeritaval rääkida oma hoiakutest üldisematel õigusteemadel; intervjuu põhiosas küsisin konkreetse liiklusõnnetusega seotult kogemuste/hinnangute kohta ning intervjuu viimases etapis juhatasin intervjueeritava juhtumi juurest taas üldisematele õigussüsteemi puudutavatele teemadele.

Koostasintervjuu kava eraldi nii süüdistatavale ja tema abikaasale kui kannatanu esindajatele. Intervjuude kavad kujunesid juhiseks intervjuude läbiviimisel, ent oluliseks küsimuste esitamise sobivuse kriteeriumiks sai isiklikku ning valusat kogemust lahkava temaatika tõttu respondendi enesetunne ning valmidus vastata. Intervjueerimisel jälgisin kava teemade kaupa, kohandades küsimusi ja nende järjekorda vastavalt intervjueeritava vastustele ning küsides juurde täiendavaid küsimusi. Minu eesmärgiks oli luua võimalikult sundimatu ning vaba õhkkond intervjueeritava jaoks, et mitte tekitada lisaks intervjuu õrnale temaatikale negatiivseid emotsioone seoses intervjueerimisprotsessiga.

Intervjuude läbiviimisel kasutasin kogutud andmete dokumenteerimiseks diktofoni, helifailid transkribeerisin. Keskmine transkribeeritud teksti pikkus oli 51 minutit (lühim-34 minutit; pikim-1 tund ja 10 minutit). Intervjuude lindistused ning transkriptsioonid on mõnevõrra lühemad, kui vestlused tegelikkuses olid. Lühima intervjuu lindistamise katkestasin intervjueeritava emotsionaalsuse tõttu ning ei lülitanud diktofoni intervjuu jätkudes teadlikult sisse. Püüdsin jätkata intervjuud (peale intervjueeritava jätkamissoovi) võimalikult pingevabas õhkkonnas ning tegin märkmeid.

Intervjuude läbiviimisel lähtusin ISA (*International Sociological Association*) eetikakoodeksist.

2.4 Analüüsimeetodid

Transkribeeritud intervjuud analüüsisin, kasutades selleks teema-analüüsi induktiivse lähenemise põhimõtteid ning programmi NVivo10.

Toetusin Braun'i ja Clark'i poolt sõnastatud teema-analüüsi sammudele, mille kohaselt analüüs algab tähendustrite nägemisega andmestikus ning lõpeb mustrite sisu ja tähenduste raporteerimisega (Braun ja Clarke 2006: 86). Valisin teema-analüüsi põhjusel, et see võimaldas keskendunumalt uurida intervjuueeritavate kogemusi uurimishuvi seisukohalt oluliste sündmuste osas, arvestades sealjuures kõigi osaliste interpreteeringutest välja tulnud oluliste aspektidega.

Teemade ja mustrite otsimisel on võimalik valida kahe lähenemise vahel või kombineerida neid vastavalt kogutud materjalile ja uurija nägemusele. Peamisteks võteteks on induktiivne ja teoreetiline kodeerimine.

Induktiivse lähenemise puhul on märgitud teemad tugevalt seotud andmestikuga, samuti ei ole teemade loomisel lähtunud teoreetilistest seisukohtadest. Teemade kirjeldus andmete põhjal on rikkalik ning lugeja saab seeläbi ettekujutluse olulisematest teemadest andmestikus. Induktiivse kodeerimise puhul kaob siiski teatav analüütilisus ja abstraheritavus, kuid säilib hea andmete üldine kirjeldusvõime. Selle lähenemisviisi ohuks võib olla kogutud materjali vähene seotus uurimisküsimustega.

Teoreetilise kodeerimise puhul lähtub uurija enam uurimishuvist, kodeerides informatsiooni teema, teemagruppide raames või läbiva teema esilekerkimisel. Seetõttu on protsess tugevasti analüüsija poolt juhitud, pakkudes pigem üldiselt vähem kirjeldavat analüüsi, kuid seevastu detailsemat analüüsi mõne andmestikus sisalduva ning uurimishuvi seisukohast oluliseks peetava aspekti osas (ibid.: 83-84).

Kogudes materjali, lähtusin küsimuste püstitamisel uurimishuvist ning tuginesin oluliselt ka teoreetilisele taustale, püüdes seega käsitleda kõiki kriminaalmenetluse olulisi aspekte, mis võiksid õiglusehinnangu kujunemisel rolli omada. Sellest järelduvalt oli andmete kogumine enam teoreetilisele kodeerimisele vastav. Kuna intervjuude temaatika oli minu

hinnangul juba fokusseeritud uurimishuvist lähtuvalt, siis edasise analüüsi käigus soovisin saada võimalikult head ülevaadet andmetesse kogunenud informatsioonist. Seetõttu kodeerisin induktiivsel põhimõttel nii uurimishuvi seisukohast olulised kui ka teised intervjuudest üles kerkinud koodid, moodustasin neist teemad ning sidusin analüüsi edasises etapis teooriaga, mille alusel tegin lõppjärgus järeldusi.

Analüüsiprotsess koosnes kuuest sammust. Esimese sammuna transkribeerisin intervjuud ning tutvusin andmetega. Teise sammuna lõin esmased koodid ning püüdsin näha nende omavahelisi seoseid—tekkis täpsem ülevaade intervjuueeritavate hoiakutest ja hinnangutest. Kolmanda sammuna lõin omavahel seotud koodidest teemad ning püüdsin näha teemadevahelisi suhteid ja seoseid. Lõin ka alateemad ning eristasin peamised väljajoonistuvad teemad. Neljanda sammuna kontrollisin koode ja nende sobivust teemades. Viienda sammuna püüdsin iga teema spetsiifikast lähtuvalt anda neile nimetused, mõista sügavuti nende sisu ning kõrvutada analüüsiüksuste hoiakuid teemade kaupa. Kuuenda ehk viimase sammuna panin kirja analüüsitulemused teemade kaupa.

Et tegemist on kriminaalmenetluse erinevate etappide käigus kujunenud hinnangute analüüsimisega, olen intervjuueeritavad jaotanud nende rollide järgi kaheks analüüsiüksuseks:

- 1) õnnetuse tagajärjel hukkunud naisterahva poeg (Tõnu) ning tema elukaaslane (Tiina), kohtus kannatanu esindajate rollis;
- 2) autojuht (Mart) ning tema abikaasa (Miina), kellest esimene oli kohtus süüdistatava rollis ning teine nii tunnistaja kui kannataja rollis.

Vastava jaotuse kasuks otsustasin kohtuprotsessil osalistele omaks saanud rollide tõttu. Intervjuueeritavate jaotamist analüüsiüksustesse just sellisel moel toetas ka esmane analüüs, mille tulemustest joonistusid välja hoiakute ning mõttekäikude sarnasused. Parema ülevaate saamiseks indiviidide omavahelisest seotusest olen toonud välja ka osaliste sidemeid kirjeldava skeemi (Lisa 1).

2.5 Uurija roll

Juhtumiuuringus osaliste subjektiivse arvamuse saamiseks oli oluline usaldusliku õhkkonna loomine. Eelnev teooriaga ning juhtumiga seotud materjalidega tutvumine muutis mind uurijana enesekindlamaks ning aitas teemasse sisse elada. Selle vajalikkuses veendusin ka uurimismaterjalide kogumise käigus.

Tagasivaates vestlustele intervjueeritavatega, võin öelda, et tundlik temaatika ning emotsiooniderohkus panid mind algaja uurijana proovile, eeldades head intervjueerimisostkust. Oskamatuna distantseeruda teemast piisavalt, elasin uurimuses osalejate seisukohtadesse niivõrd sisse, et tundsin, et minu neutraalsust on kerge kõigutada.

Sooritanud esimesed intervjuud kannatanu esindajatega, tundsin, et samastusin intervjueeritavatega — minu mõtted ja ootused õigussüsteemile võiksid samalaadses situatsioonis sarnased olla. Vältimaks kogutud andmete kallutatust, otsustasin seada eelduse, mis aitas mõelda läbi nii teooria põhipunktid kui hoida ka minu enese tähelepanu uurimishuvil. Eelnevaga vältisin teadlikult seda, et emotsioonid võiksid avaldada mõju analüüsi kvaliteedile. Ühtlasi tuletas eelduse seadmine mulle meelde ka selle väite ümberlükatavuse võimalust, mistõttu tundsin, et mul on lihtsam säilitada erapooletu uurija positsiooni.

Järgnevate intervjuude tulemusena kohtualuse ning tema abikaasaga nägin aga juhtumit uues valguses. Mõistsin: *nii palju kui on osalisi, on ka erinevaid nägemusi ja kogemusi* ning leidsin ka nende intervjuude puhul väga mõistetavaid aspekte, mille puhul võinuksin osalistega samastuda.

Peale intervjuude sooritamist tajusin, et intervjuudes osalemine ei olnud emotsionaalne protsess üksnes osalistele endile, vaid ka minule. Alustanud uurimistööga neutraalse uurijana olin ühel hetkel tundnud poolehoidu kannataja esindajate suhtes, järgmisel hetkel mõistnud väga hästi ka õnnetuses osalenute seisukohti ning lõpuks avastanud end taas neutraalse uurija positsioonilt. Mõistsin, et kogemuste ja hinnangute uurimine on äärmiselt vajalik, sest rahulolu, mis sündis konkreetsete sündmuste najalt, saatis käesoleva juhtumiga seotud intervjueeritavaid ka nende hilisemas elus ning mõjutas nende mõtte-ja väljenduslaadi õigussüsteemist.

Juhtumi üksikasjade meenutamine eeldas perekonnaliikmetelt pingutust ning soovi uurimuses osaleda, sest intervjuu käigus elati taas läbi sündmusi, mis muutsid

intervjueeritavad arusaadavatel põhjustel emotsionaalseteks. Siiski võin öelda, et mõlemad osapooled olid huvitatud selgitama oma kogemusi ja seisukohti. Seda võiks seletada ka asjaoluga, et kriminaalmenetluse käigus puudus osapooltel nii kokkupuude üksteisega kui ka suurem võimalus oma läbielamisi kellegagi väljaspool perekonda jagada.

Intervjueeritavatega kohtumisel arvestasin nende endi eelistustega. Kaks intervjuud viisin läbi osalejate kodus, teised kaks vaikes kohviku õhkkonnas ja osaliselt ka jalutuskäigu jooksul (samuti salvestatud) intervjueeritavate kodulinnas. Julgen arvata, et osalejad tundsid end turvaliselt ning olid avatud teemat käsitlema ausalt ning oma vaatepunktist lähtuvalt. Sellest andis aimu asjaolu, et kujunesid välja vestlused, kus intervjueeritavad rääkisid peale intervjuu lõppu ka muudel isiklikel teemadel, tulles tagasi ka oma esmaste mõtete juurde seoses juhtunuga, rääkides õigussüsteemist üldiselt ja ka sellest, kuidas õnnetus nende tänast elu mõjutanud on. Kõik intervjueeritavad olid omapoolselt väga abivalmid ning vastutulelikud.

3. ANALÜÜS

Analüüsi peatükk on üles ehitatud põhimõttel, kus esmalt esitan liiklusõnnetuse kirjelduse ning annan ülevaate osapoolte rollide kujunemisest.

Seejärel esitan uurimisküsimuste huvist lähtuvalt osapoolte interpreteeringud kriminaalmenetluse käigust ning hinnangud kohtuotsusele. Ülevaate andmisel lähtun teemadest, mis intervjuude analüüsi käigus moodustusid. Parema ülevaate saamiseks ja teemade visuaalseks tajumiseks olen koostanud ka teemapuu (Lisa 2).

Analüüsi kolmandas osas käsitlen osapoolte rahulolu ja tajutud õiglust kriminaalmenetluses, kus seostan ka empiiria protseduuriõigluse teooriaga.

Analüüsis käsitletud alapeatükid tulenevad intervjuudest väljajoonistunud teemadest. Analüüsi näitlikustamiseks olen lisanud töösse ka lõike transkribeeritud intervjuudest.

3.1 Juhtumi kirjeldus

2010. aastal toimus ühe sõiduki osalusel liiklusõnnetus ühe väikelinna lähistel, kus sõiduauto kaotas maanteel juhitavuse ning sõitis vastu elektriposti ning puud. Autos viibis neli inimest: kolm täiskasvanut ja 15-aastane nooruk. Abielupaar (Mart ja Miina), autos olnud nooruki vanemad istusid esiistmel, perekonnatuttavast naisterahvas (Elsa) koos noorukiga, tagaistmel. Koos käidi seenel ning oldi tagasiteel koju, kui õnnetus juhtus.

Õnnetuse tagajärjel hukkus kaks autosviibijat, mõlemad auto tagaistmel olnud sõitjad — naisterahvas (sündmuskohal) ning nooruk (kaks nädalat hiljem haiglas). Peale avariid alustati politsei juhtimisel uurimist ning juhtum jõudis täpsemate asjaolude väljaselgitamiseks kohtusse, kus ühel poolel olid hukkunud naisterahva lähedased ja teisel poolel süüdistatav, sõiduki juht, keda toetas tema abikaasa, kes samaaegselt oli ka tunnistaja ja kannataja rollis.

Kohtuotsusest lähtuvalt põhjustas õnnetuse autojuhi ettevaatamatus, mistõttu kaotas auto juhitavuse ning sõitis vastu puud. Politsei mõötis sündmuspaigale jõudes juhil alkoholijoobe jääknähud, mida kohtus otsuse tegemisel siiski ei arvestatud. Ekspertiis sõiduki juhtimisstiili ja kiiruse kohta andis hinnangu, et tõenäoliselt oli sõiduki kiirus ligikaudu 130 km/h.

Autojuhile esitati uurimisprotsessi käigus kaks süüdistust, millest sõiduki juht võttis omaks teise, liiklusõnnetuse põhjustamise ettevaatamatusest. Karistuseks määras kohus kolm aastat vangistust, mida vähendati 1/3 võrra kriminaalasja lühimenetluses käsitlemise tõttu ning millele liideti eelnevate karistustega seatud tingimisi karistus, viis kuud. Kokku jäi liitkaristuse suuruseks kaks aastat ja viis kuud reaalselt vangistust ennetähtaegse vabanemise võimalusega, lisaks võeti ära mootorsõiduki juhtimise õigus kaheks aastaks, mõisteti välja kohtukulud kannatanu kasuks tsiviilhagi katteks ning riigituludesse kriminaalmenetluse kulud. Autot juhtinud isikut oli ka varasemalt korduvalt kohtulikult karistatud (sealhulgas liiklussüüteo asjus).

3.2 Rollide kujunemine

Analüüsitava juhtumi puhul on intervjueeritavate rollide ja seisukohtade mõistmiseks olulise tähtsusega ka osapoolte paigutumine õnnetuse konteksti, taipamaks, kuidas mõlemad kohtu osapooled õnnetusega täpsemalt suhestusid ning missugust rolli ja sellest tulenevat motivatsiooni ning huve seeläbi kriminaalmenetluses esindasid.

Kui õnnetuses osalenud paar (Mart ja Miina) kirjeldas õnnetuse juhtumise hetke, selle juhtumise võimalikke põhjuseid ning avariile järgnenud protsesse vahetult, läbi enese kogemuse, siis õnnetuses hukkunud naisterahva lähedaste (Tõnu ja Tiina) jaoks pärines esmane informatsioon õnnetuse toimumisest, selle tagajärgedest ning ka asjade edasistest käikudest enamjaolt ametnike poolt vahendatult, mistõttu olid nad rohkem pealtvaatajad kui osalised.

Õnnetuses osalenute, Mardi ja Miina jaoks jäi arusaamatuks, mis põhjustas avarii. Nad mäletavad, et maanteel kurvi võttes sõitis neile suurel kiirusel vastu teine sõiduauto, millele järgnes avarii. Uurimisprotsess õnnetuse põhjust välja selgitada ei suutnud ning seetõttu on see ütluste kohaselt teadmata nii Mardile-Miinale kui ka Tõnule-Tiinale.

Mälestus avariist on Mardi ja Miina jaoks ähmane. Et auto sai avariiis kõvasti kannatada, siis ei olnud võimalik autouksi avada. Kui Mart ja Miina pääsesid ise kerge põrutusega ning olid võimelised sündmuskohal autost akna kaudu väljuma, siis tagaistmel olnud nooruk ja teine kannatanu ei olnud teadvusel. Mart kirjeldas avarii-järgset tegutsemist kui autopilooti.

„Mina tegelesin sellega ..sellega, et võtsin aku juhtmed maha kohe automaatselt ja siis üritasin nii poega kui Elsat sealt autost välja saada, aga noh...paraku see ei õnnestunud.“

(Mart)

Miina valis autost väljudes koheselt kiirabi numbri, kuid väljakutset ei võetud tõsiselt, poole kõne pealt sai ka mobiiltelefoni aku tühjaks, helistanud abikaasa mobiiltelefoni pealt uuesti, öeldi torus- tegemist on naljaga- päästjaid ja kiirabi ei tulnud. Mõne aja möödudes sõitis sündmuskohalt mööda sõiduk, kust appi tulnud inimesed kutsusid välja nii päästjad kui aitasid ka uksi avada. Mardi ja Miina avariijärgsed mälestused on ähmased, aeg justkui seisis, oldi šokis ning püüti vigastatuid autost välja saada, ent tulutult. Sündmuskohale jõudis esimesena politsei, siis päästeteenistus ning viimasena kiirabi. Osaliste jaoks valmistas meelehärmi, et kiirabi ei tulnud esimese kutse peale ning asjaolu, et kaugemalt linnast kiirabi jõudis sündmuspaigale enne lähemalasuvat linna.

„Ja mina haarasin telefoni, helistasin päästeametisse. Telefoni aku sai tühjaks. Võtsin Mardi telefoni, helistasin uuesti. Mulle öeldi väga ilusti viisakalt, et te teete nalja. /.../ Reageeriti alles siis, kui juba kõrval möödasõitvad autod jäid seisma, kui võeti GPSiga asukoht välja, alles siis reageeriti. Tähendab, olen ka tõstatanud selle küsimuse (linna nimi) päästeteenistuse misiganes värksärk ta olla võis otseste isikute käes-ei see asi ei ole võimalik (intervjueeritav imiteeris vastust) See oli niimoodi!“

(Miina)

Päästetöötajate adekvaatne reageerimine õnnetuspaigal ei kompenseerinud hilinemist ning hädaabikõnele mittereageerimist. Kiirabi hilinemises ning tehtud eksimustes nähti ka süüdlast, miks poeg kaks nädalat hiljem haiglas suri.

“Tähendab, mis on tegelikult häirima jäänd küll. Et tegelikult oleks pidanud kiirabi mul poja otse viima (linna nimi), mitte viima (linna nimi), kus põhimõtteliselt ei tehta mitte midagi. /.../ Sealt oleks pidanud otse kutsuma (linna nimi) reanimobiili välja, vastu ja viima otse ära (linna nimi). See oleks..kas nüüd oleks päästnud noh, seda nüüd ei oska öelda, aga noh, võib olla, et oleks päästnud. Üks asi muidugi, et ta oleks võind ka eluaegseks invaliidiks jääda, mis oleks võib olla olnd veel hullem, aga jah, et see nagu on küll kripeldama jäänd.“

(Mart)

Kui Mart ja Miina olid õnnetuse osalistena juhtunuga ja õnnetusejärgsete sündmustega vahetult seotud, siis Tõnu ja Tiina kuulsid juhtunust Tõnu vanema venna käest telefoni teel, kes omakorda kuulis autoõnnetusest esmakordselt hoopiski raadiost.

Tõnu ja Tiina ei olnud osalised avariis, küll aga kaotasid seeläbi pereliikme, mistõttu kogesid mõlemad osapooled õnnetuse tagajärjel perekonnaliikme kaotust. Tõnu ja Tiina

jaoks jäi arusaamatuks õnnetuse põhjus ning saadud informatsiooni tõsiseltvõetavust õhnestasid kuulujutud, mis kohalike elanike seas liikvele läksid ning ka nendeni jõudsid. Kogu edasine informatsioon seoses juhtumi ja uurimisprotsessiga jõudis nendeni uurija või politsei kaudu, kusjuures informatsiooni saamiseks pidid nad ise initsiatiivi üles näitama ning korduvalt protsesside edasisest käigust aru pärima, mis oli ka põhjuseks, miks tajuti kõrvalejätetust ja rahulolematust. Mart ja Miina olid seevastu olulised tunnistajad õnnetuses, Mart ka kohtualune, mistõttu nende seotus politseiga ja võimalus ütlusi anda oli oluliselt suurem ning nende kokkupuude ametnikega vahetum.

Mart ja Miina omasid mõlemad samaaegselt mitut rolli. Mart oli süüdistatav liiklusõnnetuses põhjustamises; kaotanud poja, oli ta ka kannatanu. Miina oli liiklusõnnetuse tunnistaja, kuid ka kannatanu. Tõnu ja Tiina olid seevastu kannatanu esindajate positsioonil, mis tähendas, et konkreetses avariiis nad ise ei osalenud, kuid kriminaalmenetlusega olid seotud seetõttu, et esindasid õnnetuses hukkunut naisterahvast. Vaidluspoolte erinevad rollid tingis nii kokkupuute aste õnnetusega kui ka positsioon kriminaalmenetluses, millest lähtuvalt võisid erineda ka nende huvid ning neist tulenevalt ka kogemused menetluse vältel.

3.3 Hinnangud kriminaalmenetluse käigule

Käesolevas peatükis toon välja kriminaalmenetluse uurimis- ja kohtuprotsessi osas esilekerkinud teemad ning rahuloluhinnangud ametnikele. Teemade esitamisel olen lähtunud protseduuride loomulikust järjekorrast, esitades mõlema osapoole seisukohad.

3.3.1 Uurimisprotsess

Tunnistuste andmine ja kohtumaterjaliga tutvumine

Mart ja Miina andsid peale õnnetust mõlemad tunnistuse. Selle käigus oli neil võimalik rääkida kõigest, mida nad oluliseks pidasid (sealhulgas vastutulev auto ja selle kiirus), millele lisandusid uurijatepoolsed küsimused. Tunnistuste andmise ja sellega kaasneva ametnike suhtluse juures ei olnud nende jaoks negatiivseid aspekte, mis kujunes oluliseks faktoriks esmamulje kujundamisel õigussüsteemist seoses selle juhtunuga. Materjalidega oli Mardil võimalik tutvuda uurija juuresolekul ning seda pidas ta piisavaks.

„Ee...jah, uurijaga ma sain nagu rääkida. Sellepärast, mind vahistati nagu 24ks tunniks. Võeti vahi alla. Aga samal õhtul ma andsin esimese tunnistuse ja siis järgmine päev ma andsin teise tunnistuse ja siis mind vabastati. /.../ Ei, uurija suhtus väga üllatavalt mõistvalt. Mul selles suhtes ei ole mingisuguseid etteheiteid sellel hetkel. Et väga mõistvat suhtuti ...nii noh politsei jaoskonnas kui uurimise all kui ka arestimajas. Et selles suhtes oli hästi –etteheiteid ei ole.“

Mart

Miina andis peale õnnetust tunnistusi ühe korra. Tagasivaates pidas Miina kahetsusväärseks asjaolu, et ta ei nõudnud materjalidega tutvumise võimalust, leides, et ehk oleks õnnestunud toimikust leida vasturääkivaid asjaolusid, mislābi oleks saanud kohtuotsust mõjutada.

„Aga ma olin suhteliselt töövõimetu, selles suhtes, et ma nagu väga ei tahtnud selle asjaga tegeleda.../.../ ah, et võib-olla ma oleks ..ma olen ka, kuidas nüüd öelda, loll, aga järjekindel. Äkki ma oleks leidnud...vaata, on ju, mitu silmapaari on ikka parem kui üks. Äkki ma oleks midagi leidnud, mis polnd päris täpne või päris õige või noh sellised asjad.“

Miina

Tõnu ja Tiina puutusid antud tunnistuste ja uurimismaterjaliga kokku nii palju, kuivõrd uurija neile asjakohast tagasisidet andis ning uurimisprotsessi lõppedes, enne kohtuprotsessi võimaldati toimikuga tutvuda. Siiski hindasid nad toimikuga tutvumist keeruliseks.

„Kohtutoimikut oli minulgi raske näha. /.../ Nojah, ei tahetud öelda, ajati igast jama. /.../ Ma käisin jah seda küsimas, esimene kord ma ei saanudki, mingi teema oli seal sellega, teine teema oli sellega, et kuna ma olen kohtutoimikuga tutvunud, siis ma ei tohi enam tunnistada ega midagi. Seadus ütleb nii, muidu on nii, et äkki lugesin sealt mingit infot, mida politseinik kahtlustas, vaatasin ja tunnistan selle kohta midagi.“

Tõnu

Võib öelda, et Mart ja Miina olid uurimisprotsessi algusega enam rahul kui Tõnu ja Tiina. Õnnetuses osalemine määras ära osapoolte rollid menetluses, millest lähtuvalt oli ühel poolel võimalik, kuid samas ka kohustus esitada oma rollidest tulenevalt tunnistused. Vastaspoolel puudus ütluste andmise võimalus ning ka kogutud uurimismaterjalidega tutvumise rõhutasid nemad kui liigselt keerukat protsessi.

Tunnistajate otsimine

Ehkki uurimistoimikule tuginedes ei olnud õnnetusel pealtnägijaid, oli ühes veebiuudiste kommentaariumis vihje, et keegi oli siiski õnnetust pealt näinud. Tõnu ja Tiina jaoks oli oluline leida see isik, kuid omapoolselt ei saanud nad selleks midagi teha. Pöörduti politsei poole, kellelt saadi vastuseks, et politseil pole õigusi selle isiku tuvastamiseks.

„Väideti, et auto sõitis vastassuunda. Internetis oli kommentaar, kus inimene ütles, et nägi seda pealt, aga politsei tema väljaselgitamiseks mitte midagi ei teinud. Sealt oleks natuke tõde saanud teada tegelikult. /.../ Nad ütlesid, et nad ei saa seda, pole nende võimuses.“

Tõnu

Tõnu ei mõistnud, kuidas ei ole politseil, riigis, mis on niivõrd arenenud IT-alal, võimalusi ja õigusi uurimismaterjali kogumiseks niivõrd vajalikku käiku ette võtta. Seda tõlgendati uurijatepoolse vähese huviga selgitada välja tõde avarii osas. Küsimusi ja skepsist politsei kompetentsi osas tekitas asjaolu, et antud vihjest ei olnud toimikutes märkeid.

Tunnistajate otsimist mainisid Mart ja Miina niivõrd, kui nad mäletasid, et õnnetuse hetkel oli teelõigul veel üks sõiduk. Politsei selle sõiduki leidmiseks väidetavalt küsimusi ei esitanud ning see oli Mardi ja Miina hinnangul pettumustvalmistav.

Kuulujuttude levik

Tõnule ja Tiinale valmistasid pettumust ka politsei vähesed püüdlused kontrollida nende edastatud kuulujuttu, mis sisuliselt esindas väidet, et õnnetuse hetkel oli roolis hoopis kõrvalistuja ehk Miina. Seoses selle kuulujutu eiramisega ja väidetavat põhjalikuma kiirabipoolse tervisekontrolli mitteteostamisel esiistmel istunutele, kadus Tõnu ja tema perekonna jaoks lootus selles uurimuse käigus tõde välja selgitada.

„Ohvri lapsed olid kuulnud jutte küla peal, et tegelikult oli roolis see naine üldsegi olnud, aga nad olid siis kas kohad vahetanud. Kui politsei sinna jõudis, see mees oli omaks süü võtnud või midagi sellist, aga samas need on kuulujutud ja ei tea midagi täpselt. Uurijad ei uurinud ka seda varianti edasi mitte. Oleks ju võinud kontrollida kasvõi neid turvavöö jälgigi. Mingi tervisekontroll võiks põhjalikum olla pärast sellist asja, kui keegi surma saab avariis.“

Tiina

Tõnule ja Tiinale näis, et politseist ei ole uurimisprotsessis abi, sest ametnikud järgisid pigem ettekirjutisi ja kindlaid töövõtteid, kui olid huvitatud selguse saamisest juhtunu osas. Neile jäi mulje, et olukorras, kus on olemas inimene, kes võtab süü omaks, ei otsita

ametkonna mugavusest lähtuvalt kahtlustatavaid edasi. Hoolimatust näitas asjaolu, et võimalikku versiooni valetunnistuse andmisest ei kaalutudki, sest sellekohaseid märkmeid ei esinenud toimikus ega polnud need kahtlustused jõudnud ka uurijani.

„Ma räägin, et ma ise helistasin ja ütlesin, et arvatavasti naine oli roolis, nemad ütlesid, et neil ei ole mõtet seda uurida, sellepärast, et mees tunnistas kõik omaks./.../ Võib olla ongi üks põhjus see, et mees kõik omaks võttis, politseil ka töö kergem, nad ei pea midagi uurima.

„/.../...siis prokurör ütles, et tema (uurib) nende andmete alusel, mis temale on antud, ja seal ei ole mitte kuskil sellist asja (võimalikku kahtlustust) mainitudki, et meie oleks rääkinud sellist asja. Ja kusjuures ma ise vaatasin neid dokumente, kohtupabereid, kogu seda toimikut ja seal ei ole jah mitte ühtegi mainet sellest.“

Tõnu

Politsei ei põhjendanud Tõnule ja Tiinale asjaolu, miks kuuldusi vähemalt ei kaalutud, ning see langetas usku uurimisprotsessi võimekusse ja siirasse motivatsiooni tõde välja selgitada. Kuulujuttude edastamisega politseile oodati nende võimalikkuse kaalumist ja uurimist, mitte nende kinnitamist.

„Võib olla ei olegi. Ma ei tea, ta ei pruugigi 100 % nii olla, kuna ei saa kinnitada ega ümber lükata, sest mitte keegi ei uurind seda. Oleks keegi seda uurinud ja ümber lükanud, siis poleks üldse probleemi. Praegu ongi see sama kõhkklus üleval kogu aeg. Meie teame, et ta nagu oli, me ise ei saa ka 100 % kindel olla, kuna keegi pole uurinud seda..“

Tõnu

Mardi ja Miina intervjuudest selgus, et ka nemad olid süüdistustega kursis, kuid pidasid neid naeruväärseteks. Intervjuus mainis Miina väidetavat süüdistust ise, peatudes sellel viivuks ning tuues seda esile ka kui negatiivse arvamuse kujundajat vastaspoolest.

„Sealt poolt on ka siuke süüdistus tulnud, et nagu mina oleksin roolis olnud, mis on täiesti absurdne. Mul ei ole isegi lubasid, ma oskan sõita küll, aga selles mõttes...“

Miina

Tõnu ja Tiina püüdsid panustada uurimisprotsessi ka omapoolselt, nende peamiseks huviks võib pidada kindla süüdlase väljaselgitamist, mida aidanuks kinnitada ka võimalikud tunnistajad. Teinud ettepanekuid politseile kuulujuttude uurimiseks, millele ei reageeritud, jättis politsei kannataja esindajatele hoolimatu mulje. Mardi ja Miina seisukohta pidada kuulujutte absurdseks võib pidada aga loomulikuks. Ka väite oletusliku tõesuse korral, olnuks neil motiiv seda varjata ning seetõttu oli pigem politseipoolne passiivsus (Tõnu ja Tiina hinnang) nende huvides.

Uurimisprotsessi venimine

Esmase negatiivse kogemuse osaliseks said Tõnu ja Tiina endi hinnangul uurimisprotsessi alguses, kui uurimisega tegelev ametnik läks nädal pärast õnnetuse juhtumist puhkusele, mistõttu jäi uurimisprotsess venima ning arusaamatuks ka asjaolu, kes juhtumiga edasi tegeleb, sest seda neile ei öeldud. Jäi mulje, et uurimisega ei jätkata enne, kui uurija on puhkuselt tagasi, mis tekitas meelehärmi asitõendite kogumise osas ja jättis negatiivse mulje uurijast.

„Kui arvestada, kui uurija läheb kohe peale õnnetust puhkusele, siis kõige värskemad jäljed ju kaovad sellega, mida ta oleks saanud uurida. Aga keegi tegelend sellega. Siis kui ma helistasin, siis öeldi et uurija on puhkusel ja keegi ei tegele sellega. /.../ Aga suhtumisest näha, et kohe puhkusele läks, üks häirivaid asju, et see ei olnud normaalne.“

Tõnu

Mart ja Miina uurija puhkusele minekut ei käsitlenud, kuigi viitasid korduvalt pikale uurimisprotsessile, mis tekitas neis ärevust ja ka teadmatust ning ei võimaldanud eluga edasiminekut.

„Ja siis see asi hakkaski nigu ...läkski ooteperioodi. Ja juba peaaegu aasta oli möödas, kui ma võtsin ise uurijaga ühendust, kuna minule ei olnud mitte mingisugust teavitust, mitte midagi, kui kaugel need asjad on. Ja siis ma võtsin ise uurijaga ühendust ja siis nagu hakkas see asi liikuma..et tuli ka see kohtupäev kätte ja kõik.“

Mart

Uurija puhkuselemineku ja näiliselt seisma jäänud uurimise taga võib näha oletuslikult kannatanu esindajate huve kõikvõimalike asitõendite kogumiseks, mis võiksid aidata kahtlustatava süü tõendamiseks. Marti ja Miinat häiris pigem uurimisprotsessi pikkus, mis mõjutas nende igapäevaelu: võib oletada, et ärevust tekitas hoopis oodatav kohtuotsus, millest tulenevaid elumuudatusi kardeti ning mis muutsid elu närviliseks.

Eksimused asitõendite dokumenteerimisel

Arusaamatust uurimisprotsessi ja asitõendite kogumisse tekitas tõik, et politsei mõõtis autojuhil õnnetuspaigal alkoholarbimise jääknähtud, kuid Tõnu sõnutsi dokumenteerimisel tehtud vea tõttu jääknähtude ilmumist kohtus asitõendina ei kasutatud. Asjaolu oli pettumustvalmistav, sest juhil olid väidetavalt esinenud ka välised joobe tunnused, mida ei

loetud aga asitõendite hulka politseiniku eksimuse, nende märkimata jätmise tõttu. Elsa lähedaste jaoks oli jääknähtude/joobe mitteamvestamine järjekordne süsteemipoolne viga.

„Vaata, siin ongi see asi, et kuna temapoolne jurist tõi välja, et seadusepunktis on kuskil kirjas, et peab olema ka see üks linnuke (väliste joobetunnuste kohta-autor), mida ei olnud, siis tänu sellele ei saanudki teda alkoholijoobes süüdi mõista.“

Tõnu

Miina ja Mart küll tunnistasid mõlemad, et olid eelneval õhtul/ööl alkoholi tarbinud, kuid et autosse istumise hetkel ise joovet enam ei tajunud. Nemad jäid rahule sellega, et jääknähtusid kohtus ei arvestatud, sest mõõdetud joove oli piiripealne, millele suutis ka advokaat õigel hetkel viidata. Vastupidiselt Tõnule ja Tiinale nägid nemad joobe mitteamvestamist õigustatuna.

„Eks advokaat tõi ka seal suhteliselt palju asju välja, mis on nagu vaidlustatavad. Just see joove, et sellega on ju ka, et näitab see alkomeeter seal, ütleme, 0,5 a seal on see, noh 0,05. Või vereanalüüs või mis iganes. Aga seal ju mängib ka see plussmiinus jälle rolli. Et see on mul nagu meelde jäänud. Ja noh, et oleks joove olnud, siis oleks ka läinud karistusse sisse, joobes juhtimine.“

Miina

Antud puhul põhjustasid väidetavad vead negatiivse kogemuse Tõnule ja Tiinale. Mart ja Miina seda asjaolu ei maininud ning lähtudes oletuslikust võimalusest, et politsei tegi vea, oli see viga nende kasuks, seevastu kui Tõnu ja Tiina huvides oleks olnud kõigi asitõendite korrektne dokumenteerimine ning nende kasutamine kohtus ka asitõenditena.

Õnnetuse põhjuste väljaselgitamine

Mõlemad osapooled ootasid uurimistulemustest vastust küsimusele, mis põhjustas õnnetuse. Mart ja Miina lootsid, et politsei uurib ka tunnistuses mainitud sõidukit, mida vahetult enne avariid maanteel vastassuunast tulemas märgati, mida nad ise ka väidetavalt õnnetuse põhjustajaks pidasid ning mis seeläbi ka nemad kannatanute rolli seadis. Paraku ei kulutanud politsei osaliste hinnangul selleks palju energiat.

„A noh siis nagu näiteks minu puhul ei uuritud üldse tegelikult seda, mis oli tegelik põhjus, sellepärast, et seda autot, mis nagu vastu tuli, seda nagu ei kajastatud mitte kuskil uurimise käigus./.../ Otseselt nagu ta selle asjaga nagu ei seostatud üldse. Et noh see on ainuke asi, mis jäi kripeldama, et nagu mingil määral oli nagu uurija poolt tehtud poolik töö või niimoodi.“

Mart

Kuigi lahendamata niidiots uurimisprotsessis jäi esialgu häirima mõlemat osapoolt, siis siinkohal erinevad arvamused selle võrra, et Mart ja Miina ootasid vastutuleva sõiduki kohta uurimist, kuid Tõnu ja Tiina ootasid õnnetuse põhjuse väljaselgitamisega pigem konkreetseid asitõendeid selle kohta, et juht oli süüdi õnnetuse põhjustamises, sest temal nähti lasuvat vastutuskooormat nii sõidustiili kui autosolnute reisijate ohutuse eest vastutamisel. Kuna politsei vastutuleva sõiduki kohta uurimist ei algatanud, ei olnud auto eksisteerimise kohta ka tõestust, mis tegi kaheldavaks väite, et teelõigul üldsegi mõni auto avarii hetkel veel viibis.

„No väidetavalt oli, aga seda ei kinnita ei politsei ega keegi nagu. Nemad (autosolijad) ütlevad, et tuli vastu auto vastassuunavööndis.“

Tõnu

Kui eelnevate teemade puhul väljendasid Tõnu ja Tiina rahulolematust nende meelest selgete tõendite uurimisse mittekaasamise osas, mis võinuksid autojuhi või kõrvalistuja süüd tõestada, siis vastutuleva auto uurimata jätmise osas ei oldud oma hinnangutes nii emotsionaalsed ning pigem kalduti väite usaldusväärsuses kahtlema. See võiks olla põhjendatav sellega, et nende silmis oli autojuht süüdlane. Oletuslikult võis väidetav auto teelõigul võrduda Tõnu ja Tiina jaoks püüdlusega süükoormat ja seeläbi karistust vähendada. Kuna varasemalt oli Tõnu ja Tiina arvamus uurimisprotsessist ja kogutud asitõendite tõsiseltvõetavusest kallutatud, mille tulemusena uskusid nad, et tõde peitub pigem kuulujuttudes, oli antud puhul vastutuleva auto mitteuurimine pigem nende rolliootuste huvides ning vältis võimalust, et autojuhi süüd võidakse auto leidmisel vähendada.

Ootused ekspertiisile

Puudujääke ekspertiisi töös nimetasid samuti mõlemad osapooled, siiski viidati erinevatele asjaoludele. Tõnu ja Tiinat jäi häirima, et kiirus pidi õnnetuse hetkel olema väga suur, vastava arvamuse andis ka ekspert, ent nende meelest ei arvestatud eksperdi antud arvamusega kohtus vaid bürokraatlikel põhjustel, mis võimaldas omakorda käsitleda juhtumit ja esitada süüdistus leebema paragrahvi alusel.

„No, aga tal oli see, et auto väga pikalt sõitis külge ees. Ta lendas väga kõrgele vastu puud. Ma ei tea umbes kahe või kõrgemale meetrites ja veel mäe otsa lendas auto. Sõitis elektriposti maha. Eks see oli.. need jäljed olid juba...auto oli pikalt külge ees sõitnud ja oli teada, et auto kiirus oli tohutult suur olnud./.../ Kui mujal maailmas on nii, et ekspert annab oma hinnangu, on kindlad, et vähemalt oli kiirus

nii palju üle, siis meil annab, nagu näha, arvamuse. /.../ Ei, see (arvamus) ei andnud mingit kaalu sinna. Seal see vastaspoole süüdistatava jurist või advokaat ütles ka kohe, et see on arvamus, see ei ole ei kinnitus-ei midagi, seda ei ole kohtuotsuses kuskil üleval, et oleks kiirust ületanud, mitte midagi.“

Tõnu

Vastaspoole rahulolematust seisnes kahtlustuses, kas avarii läbi teinud autole ekspertiisi üldse sooritatigi, sest jäi mulje, et autot ei vaadatud peale õnnetust enam kordagi. Et Miina ja Mardi jaoks oli õnnetuse juhtumise põhjus selgusetu, siis ühe variandina arvati, et autol võis esineda tehniline rike. Sel põhjusel peeti ka ekspertiisi avariilisele autole oluliseks. Et ekspertiisi sooritamise puudus kindel tõend, siis tekkis kergesti kahtlus, kas seda üldse teostatigi.

„Väidetavalt, ekssole, tehti autole ekspertiis. Minu meelest seda autot, nii nagu ta sinna viidi, seda autot ei olnud peale seda mitte keegi ei puutund, ei liigutand, ei mitte midagi. Sest kui auto toodi vahetult paigalt, me olime seal, teame, kuhu ta pandi ja pärast ära sai panna täpselt vaevalt samale kohale. Muidugi paber kannatab, ekssole, kõike.“

Miina

Kokkuvõttes võib järeldada, et kohtuvaidlusega seotud osapooled ootavad informatsiooni objektiivsetelt ja neutraalsetelt instantsidelt, antud puhul ekspertiisilt. Ekspertiisi kaldusid mõlemad osapooled nägema pigem objektiivse tõe esindajana ning selle sooritamist ja sellega arvestamist nähti vajalikuna. Antud puhul tõid osapooled erinevaid näiteid ekspertiisi vajalikkuse kohta, mis viitab sellele, et ekspertiisi olulisust hinnati oma huvidest lähtuvalt. Ehkki tegelikkuses ei pruugi ekspertiis alati olla suuteline tõde välja selgitama, jätkaks intervjuueeritavate hinnangul ekspertiisi aktsepteeritavus ja tunnustamine õigussüsteemist objektiivse ning läbipaistva institutsiooni mulje, jätmata sealjuures kohta eelarvamustele. Ekspertiisi soovimine võib viidata ka asjaolule, et osalised soovivad olla kursis uurimisprotsessis tehtavate edusammudega ning seda ka isiklikel põhjustel, et lahti mõtestada juhtunu põhjuseid.

Uurimisprotsess kui edasise meelestatuse kujundaja

Mardi ja Miina jaoks jäid uurimisprotsessist negatiivsena meelde vähesed püüdlused võimaliku vastutuleva sõiduki väljaselgitamiseks ning kahtlustus, kas avariilisele autole ekspertiis siiski sooritati. Samas oli neil uurimisprotsessiga seoses valdavalt positiivne kogemus, mida kujundas uurija ja politseinike mõistev suhtumine ning arvestamine sellega, et üks hukkunutest oli olnud nende endi poeg.

Arvestades võimalikke politseipoolseid uurimatajätmissi, arvestamata asitõendeid ning võimalikku juhipoolset eksimust, võis oletuslikult positiivset hinnangut uurimisest põhjustada ka rahulolu sellega, et uurimise käigus ei kogutud lisaks tunnistustele oluliselt rohkem asitõendeid.

Tõnu ja Tiina hinnang uurimisprotsessile oli läbivalt negatiivne. Meelehärmi tekitas nii uurija puhkusele minek, politseiniku eksimus joobeastme dokumenteerimisel kui ka asjaolu, et eksperdi arvamust sõiduki kiiruse kohta õnnetuse hetkel kohtus asitõendina ei saadud kasutada. Tõnu ja Tiina silmis ilmselgete asitõendite mitteamvestamine ja antud vihjete mitte uurimine ning selle mittepõhjendamine kujundasidki valdavalt negatiivse hinnangu tervest uurimisprotsessist, mida laiendati õigussüsteemile üldisemalt.

Kokkuvõttes võib öelda, kuna kontakt politsei ja uurijatega toimus enamasti Tõnu ja Tiina initsiatiivil, siis tundsid nad, et nende positsioon kannatajatena ja huvi tõde välja selgitada ei lähe ametnikele korda. Tõnu ja Tiina kogesid kõrvalejätust menetluses ja politsei jättis neile oma töös väga bürookraatliku ning mitte tõe väljaselgitamisest huvitatu mulje.

Kui kahtlustatav tundis toetust, mis väljendus selles, et tema puhul arvestati ka sellega, et ta on samaaegselt ka ohver, siis kannataja esindajad toetuse tundmist välja ei toonud. Nende huvidest lähtuvalt oleks toetust näidanud pigem politsei osavõtlikkus ning võimalike asitõendite uurimine.

3.3.2 Hinnangud kohtuprotsessile

Kohtuprotsessi pikk ootamine

Ooteaeg kohtuprotsessini oli mõlema osapoole hinnangul liialt pikk, jättes mulje, et kohtuasi oli seetõttu ilmselt teisejärguline ning esmajärjekorras tegeleti pakilisemate juhtumitega.

„Pigem see jäetigi võib-olla kuskile kõrvale. Tegeleti võib-olla...tähtsamate asjadega, millega tegeleti. See oli nagu ooterežiimil. Ei olnud nagu esmane asi nende silmis.“

Mart

Peale esmaste tunnistuste andmist möödus ligi aasta enne kui jõudis kätte kohtuprotsess. Samaaegselt kohtuprotsessi ootamisega, tegelesid mõlemad kohtupooled ka lähedase kaotusega perekonnas. Teadmine lõpetamata kohtuvaidlusest süvendas Mardi ja Miina

ebakindlust tuleviku osas ning ei võimaldanud eluga edasiminekut.

„Ja siis veel oodata järgmise aasta septembrini, millal nüüd hakatakse seda asja üldse...Ja siis see asi hakkaski nigu...läbski ooteperioodi. /.../ Tegelikult oleks võinud mind rohkem nende uurimiskäiguga kursis hoida. Et nagu seda ei tehtud. Et võib-olla see asi oleks veninud veel edasi, kui ma poleks hakanud ise uurima, et mis nüüd edasi saab. Selles suhtes jäi küll siuke mulje, et ise nagu surusin ennast peale, et saaks nüüd juba kiiremini selle asja ära. /.../ et tahaks nagu eluga edasi minna.“

Mart

Võib järeldada, et kohtuprotsesside venimajäämist võtavad osalised teataval määral ka isiklikult. Seda võis soodustada asjaolu, et uurimisprotsessi lõppedes ei järgnenud edasisi kontakte kuni kohtu alguseni ning kumbi osapool ei teadnud, millal kohus toimuda võiks.

Ebaselge süüdistus

Mõlema osapoole jaoks esines ebaselgusi süüdistuses. Mart ja Miina ei mõistnud, kuidas ja missugustest asitõenditest lähtuvalt valiti süüdistusparagrahv, ehkki paragrahvide sisuga oldi end kurssi viidud. Täpsemalt jäi neid häirima asjaolu, et avariist jäi toimikutes ja süüdistuse paragrahvi alusel justkui tahtlik mulje, ehkki nende hinnangul oli tegemist õnnetusega ning selle juhtumise asjaolude väljaselgitamist oodati ka politseilt.

„Natuke arusaamatu nagu ongi, et miks nagu igal pool, just vanglapaberites, miks tal seal oli, nagu olekski olnud tahtlik kuritegu. Et see on natuke arusaamatu.“

Miina

Tõnu ja Tiina jaoks jäi arusaamatuks, mille alusel valiti süüdistuse paragrahv ning miks valiti kahest väga sarnasest paragrahvist (ühesõnalise erinevuses, erinevad karistumäärad) süüdistuse paragrahviks just madalama karistumääraga paragrahv. Häirima jäi ka see, et ei olnud aru saada, kas ja missugust süüd autojuht enesel nägi. Nad oleksid soovinud, et juht oleks positsioneerinud end õnnetuse asjaolude suhtes selgemalt, mis oleks võinud aidata ka neil olukorda paremini mõista.

„Vot see jäigi minule arusaamatuks. Sest ta ütles..Küsi, kas ta tunnistab ennast süüdi, tuli, et osaliselt ja kuu aega hiljem algas kohus. Ta ütles, et ta ei ...ma ei mäleta, see oli päris pikk tekst, mis ta sinna pani... Ta ei kinnitanud ega lükanud ümber, et ta roolis oli ja ütles, et tunnistab end osaliselt süüdi./.../ Et kohe alguses, kui see õnnetus juhtus, ja uurimine käis, siis tunnistas kõik enda süüks. Kohtus osa võttis tagasi nagu.../.../ Ühes (süüdistuses) ta ei võtnud süüd omaks ja kergemas süüdistuses võttis süü omaks. Kui alguses talle esitati (süüdistus) põhjustamises, ta

oleks täielikult süüdi olnud ja järgmine süüdistus oli ettevaatamusest, mis kergendas seda karistust.“

Tõnu

Süüdistusest lähtuvalt andsid Tõnu ja Tiina kokkuvõttes kohtuprotsessile negatiivse hinnangu, sest nägid, et selle jooksul langetatud otsus ja süüdistuse paragrahv olid seotud kehva uurimisprotsessiga, mille jooksul ei suudetud koguda piisavalt asitõendeid. Uurimisprotsessile omistati kriminaalmenetlust läbivalt negatiivselt mõjutanud teguri rolli. Oletuslikult võib siiski spekuloida ka selle üle, et vilets hinnang uurimisprotsessile sündis peale kohtuotsust.

Mart ja Miina lähtusid hinnangu andmisel kohtuprotsessile nii ametnike tööle antud hinnangust kui ka kohtuotsusest. Nende huvid said kohtuprotsessil rahuldatud ning nad ei loonud seoseid uurimisprotsessiga, mida ei saa väita Tõnu ja Tiina huvide kohta.

Siit võiks järeldada, et ametnike roll nii tööülesannete täitmisel kui suhtluses kohtu erinevate osapooltega, on oluline hinnangu mõjutaja läbi terve kriminaalmenetluse. Niisamuti joonistus antud juhtumi puhul välja seos negatiivselt tajutud uurimisprotsessi ja negatiivseks hinnatud kohtuprotsessi vahel. Uurimisprotsess oli Tõnu ja Tiina jaoks justkui alus, millele ehitati protsess kohtus.

3.3.3 Rahulolu ametnike tööga

Isiklikult solvavana mõjus kannataja esindajate jaoks uurija puhkusele minek, mida tõlgendati edasise informatsiooni puuduses uurimisprotsessi justkui tahtliku katkestamisena.

„Me tegime väikse taustauuringu ka, riigikaitseakadeemiast, seal meile öeldi, et päris normaalne inimene pidi olema, tuttavad töötasid seal. Kui öeldi, et uurija on normaalne...et ei olegi hullu. Aga suhtumist näha, et kohe puhkusele läks, üks häirivamaid asju, et see ei olnud normaalne.“

Tõnu

Rahulolematust ametnikega põhjustas ka politseile antud kehv hinnang uurimisprotsessis. Ametnikepoolse tajutava passiivsuse tõttu kujunes madal hinnang nii uurimisprotsessi adekvaatsusest kui politseinike töö sooritamises.

Üürikesse kokkupuute tõttu prokuröriga ei osanud Tõnu ja Tiina tema tööle ja suhtumisele hinnangut anda, mistõttu jäädigi neutraalsele seisukohale.

„Mulle jäi jah mulje, et ta (prokurör) lihtsalt tegi oma tööd. Need paberid, mis tal oli.. tegi oma töö ära ja nii palju ta sai ja siis kõik.“

Tõnu

Tõnu ja Tiina osalesid ka kohtuprotsessil ning selle alusel kujunenud hinnang kohtunikust oli samuti neutraalne. Neutraalseks hinnati ka tema seisukohta otsust langetades: usuti, et kohtunik lähtus otsuses vastavalt seadustest ja kogutud materjalidest ning õiglasema otsuse langetamist takistas vilets uurimisprotsess. Kohtusaalis tajuti tõist õhkkonda ning seda pidasid nad enesestmõistetavaks.

„Ilmselt ta lähtus ikkagi uurimismaterjalidest, aga lihtsalt uurimismaterjalides olid vead sees. Mina sain niimoodi aru. Politsei tegi sündmuskohal juba mingeid vigu ja tunnistajaid ei leitud ja avalikkuse huvi ei olnud ja nii edasi ja nii edasi. Ja kohtunik ilmselt ikkagi lähtus nende materjalide põhjal õigesti...või objektiivselt.“

Tiina

Mardi ja Miina hinnang ametnikele, kellega erinevate kriminaalmenetluse osade jooksul kokku puututi, oli tunduvalt pikem, põhjalikum ning positiivsem kui Tõnu ja Tiina arvamus. Kõigi kokkupuutunud ametnike tööga jäädi kokkuvõttes rahule ning olulise faktorina kumas hinnangutest läbi tunnustus selle suhtes, kuivõrd ametnikud näitasid üles oma osavõtlikkust ja et nähti nende keerulist positsiooni, kus põhjustaja oli samaaegselt ka kannataja rollis.

Hinnang riiklikule kaitsjale oli väga positiivne ning Mart ja Miina mõlemad hindasid, et temast oli protsessi jooksul palju kasu.

„Palju. Noh, ma ütlen, et tema tegeles asjaga täiesti tasemel. Et noh, mida ei saa muidugi öelda kõigi riiklike advokaatide kohta, vist. Minul ei ole küll advokaadile selles suhtes nagu ette heita. Noh, mina leian, et minu kohtuprotsessil nagu võib rahule jääda.“

Mart

Samuti andsid Mart ja Miina positiivse hinnangu kohtuniku tööle, põhjendades seda peaasjalikult tõigaga, et kohtunik arvestas sellega, et autojuhina ja õnnestuse võimaliku põhjustajana oli Mart ka kannataja, kaotades õnnetuse tagajärjel poja. Oluliseks peeti kohtuniku isiklikku lähenemist ning perekonnaga kontakti loomist ning mitte pelgalt seadustest ja kogutud uurimismaterjalidest lähtumist.

„Jaa, sest kohtunik ütles peale istungit, mitte küll mulle, vaid mu abikaasale oli öelnud: „Kui oleks võimalik, siis mina vanglakaristust ei määraks“. Aga lihtsalt seadus ei luba seda. /.../ Ehk siis ta lähtus materjalidest, aga ka inimlikkusest ja

kõigest sellest. Ta nagu jah võttis seda protsessi küllaltki, võib öelda, et nagu isiklikust vaatevinklist. Et inimlikust ja isiklikust vaatevinklist.“

Mart

Ehkki kohtunikku nimetati neutraalseks kiirgas hinnangutest selgesti läbi ka asjaolu, et positiivse mulje jättis kohtunik peaaesjalikult just seetõttu, et lähtuti isiklikult ning personaalselt. Mõistev kohtunik oli ka oluline faktor kujundamaks rahulolu kohtuprotsessiga.

Ka kokkupuuteid teiste ametnikega nimetasid Mart ja Miina positiivseteks. Sarnaselt kohtuniku suhtumisele, oli ka siin oluline hinnangu mõjutaja ametnike suhtumine, meelestatus.

„Noh..nad nagu saivad aru, et tegelikult olin kannatanu ka mina. Ja noh, et ma nagu püüdsin teha kõik, et seda vältida./.../ Suhtumine oli küllaltki positiivne.“

Mart

Käesolevas juhtumi puhul avaldas positiivset mõju hinnangu kujundamisele ametnike individuaalne ja mõistev lähenemine. Ametnikepoolne pingutus ei jäänud märkamatuks kohtualusele, isegi analüüsitava juhtumi keerulist emotsionaalset sisu arvestades. Ehkki Mart ja Miina lähtusid kohtunikele ja teistele ametnikele hinnangute andmisel peamiselt nende suhtumisest ja mõistvusest ning sellest, kuivõrd nähti ka neid ohvritena, ei näinud Tõnu ja Tiina sealjuures seda, et antud ametnikud oleksid olnud kallutatud, vaid hindasid nii kohtunikku kui teisi ametnikke neutraalseteks.

Erinevus ametnikega tööga rahulolus ilmneb aga selles, kuivõrd tajuti isiklikku lähenemist ning ametnikepoolset panustamist meeldivasse suhtlusse. Tõnu ja Tiina hinnangul tegid ametnikud vaid oma igapäevast tööd ning ei panustanud omapoolselt rohkem kui vaja, samas kui Mart ja Miina tõid välja ka vastupidist.

3.4 Hinnangud kohtuotsusele

Tõnu ja Tiina hinnangul ei olnud neil enam peale ebameeldivat uurimisprotsessi lootust saada kohtulahendist neid rahuldavat tulemust, sest uurimisprotsessi kulus ja selle jooksul kogutud materjalil nähti otsustavat faktorit kohtuotsuse suuna kujundamisele.

„Jah, aga kuna neid (kahtlustusi) ei arvestatud, neid ei uuritudki, mitte midagi ju, siis tõde on selline nagu praegu kohtuotsuse järgi on.“

(Tõnu)

Nad eeldasid, et karistus tuleb madal ning seda nii antud protsessi jooksul kogetu tõttu kui ka varasema meediapõhiselt väljakujunenud arvamuse tõttu sellest, et õigussüsteem ei tee õiglaseid otsuseid.

„Ma ei osanudki oodata midagi. Ise arvasime kohe, et karistus suur ei tule, see on meie kohtupraktika.. Inimese elul ei ole väärtust.“

(Tõnu)

Tõnu ja Tiina ei kasutanud autojuhi kohta väljendit „kannatanu“, kuivõrd ka tema pereliikme kaotas. Pigem nägid nad, et autojuht vastutas kahe inimese surma eest, tegemata seal vahet konkreetsete isikute omavahelistel sidemetel. Seetõttu võiks järeldada, et Tõnu ja Tiina ei näinud poja kaotust kergendava asjaoluna.

„Ma ei tea, arvestades, et ta tegelt tappis kaks inimest ära, siis oleks võinud kasvõi kahekordistada seda (karistust). Noh kaks korda poolteist aastat./.../ Kahe inimese surma eest saada nii väike karistus, see on suhteliselt ebaõiglane. Nüüd ta on väljas ja elab oma elu ja... Ilmselt keegi ohvritest ei oleks rahul sellise karistusega, ilmselgelt. Jällegist meie karistusseadustikus on suured probleemid./.../ Kui sa ikka rahulikult selle tee peal sõidad, siis sellist avariid ei teeks kunagi kui just laup-kokkupõrget ei tee rekkaga.“

Tiina

Tõnu ja Tiina hinnangul oli lisaks niigi väikesele karistusele häiriv ka asjaolu, et süüalune sai valida lihtmenetluse, mistõttu määratud karistust vähendati 1/3 karistuse mahust. Antud puhul tundsid nemad kui kannatanud seda ebaõiglasena, et kahe inimese surma eest vastutav isik saab karistuseks kõigest kolm aastat ning sellestki arvestatakse osa maha. Asjaolu jättis mulje, et kahtlustataval on lisaks uurimisprotsessis tehtud vigadele ja kogumata materjalidele privileeg valida ka menetlusliik.

„Muidugi, mis mind veel häiris kohtusüsteemi juures, on see, et siis süüdlasel oli õigus valida lihtmenetlus. Mis tähendab, et 1/3 karistusest vähendatakse. Mida minul ei olnud õigust midagi öelda.“

Tõnu

Karistusega tajutud ebaõiglust võib seostada ka sellega, et õnnetusjärgselt ei vabandatud kannatanu ühegi perekonnaliikme ees, mida siiski oodati. Mardi sõnutsi oli ta küll korra proovinud rääkida juhtunust omapoolselt nendele Elsa pereliikmetele, kellega elati ühes linnas (mitte Tõnu ja Tiina). Et neil isikutel oli aga alkoholiga probleeme, siis ei tulnud sellest midagi välja ning edaspidiselt ei soovinud Mart enam kontakti luua.

„Tähendab see oli (4)... ma üritasin nendega rääkida, see oli vist üks kuu-poolteist peale õnnetust. Ma käisin selle Elsa abikaasa juures nagu. Ja tahtsin nagu sellest kõigest rääkida, aga paraku.. sellest ei tuld mitte midagi välja, kuna nemad otsustasid rohkem vaadata viinapudelisse, kui asjast üldse rääkida. Nii et noh, see rääkimine jäi meil nagu omavahel ära. Nad ei olnud sellest üldse huvitatud. Et üldse kõigest sellest rääkima.../.../ (Elasid) Leina muidugi üle, aga et jah..neid nagu ei huvitanud üldse minupoolne selgitus või see, et nad .../jääb mõtlema/“

Tõnu

Et Tõnu ja Tiina elavad hoopis teises linnas, kuulsid nad Mardi pöördumisest hiljem, kuid selle eesmärk jäi teadmatuks, sest info vastuvõtja oli tol korral tõepoolest tugevas alkoholijoobes olnud ja ei mäletanud jutu sisu. Siiski oli Tõnu ja Tiina jaoks sellest ühest luhtunud katsest vähe ning nemad oodanuks Mardi poolt suuremat pingutust näitamaks üles oma kahjutunnet. Omapoolselt ei pidanud Tõnu ja Tiina ise vajalikuks Mardiga kontakti luua, vaid seda nähti süüdlase kohustusena.

Mardi ja tema abikaasa Miina hinnangul oli poja surm kõige suuremaks karistuseks ning vanglakaristust nähti kohati sellele lisaks üleliigsena.

„Advokaat eksle küsis (4) Ma isegi ausalt öeldes ei mäleta. See oli kõik hästi pingeline aeg ja kohtunik küsis nagu minult. Et ma olin nagu ohvri esindaja, ma olin tunnistaja, ma olin veel kannatanu ka, olin nagu kolmes rollis. Et noh, et küsis sealt, et kuidas mina sellele asjale vaatan, eks, juhtumile, ja siis ma ütlesin, et minu meelest on Mart selles mõttes karistuse saanud, et see karistus on kõige hullem igasugustest vangistustes millest iganes, et ..(5) nojah. “

Miina

Karistuse määramisele eelnevalt olid Mart ja Miina üsna kindlad, et kohtunik määrab karmima karistuse, sest seaduse järgi oleks see võimalik olnud. Karistuse pikkust kergendavaks asjaoluks sai poja kaotus.

„Eks ma olin ennast ettevalmistanud kõik selleks. Ma olin tegelikult end ettevalmistanud ..ennast suurema karistuse peale kui karistus määrati. Et noh, eks seal muidugi noh, emotsioonid olid pingelised. Et noh, ei teadnudki täpselt, mis edasi. /.../ aga mina olin arvestanud ise kuskil viie-kuue aastaga. Sellepärast, et ikkagi kaks hukkunut, aga noh.. kergendava asjaoluna nagu siis läkski enda poja kaotus. “

Mart

Üldiselt pidasid Mart ja Miina mõlemad karistust õiglaseks. Ehkki intervjuu käigus ei tunnistanud Mart end kordagi lõplikult süüdi.

„Noh ma arvan, et tegelikult see otsus oli õiglane. Et noh, see on selge et karistust tuleb kanda ja kõik et noh, päris ilma karistuseta ei oleks ta õige olnud. /.../Ikkagi noh. Eks teatud määral olen mina ka ju ikkagi süüdlane selles et noh...“

Mart

Samas mõistis Miina ka kohtus vastaspoolel olnute emotsioone. Kui sama teo oleks toime pannud keegi võõras, poleks temagi seda karistust õiglaseks pidanud, aga et poja kaotusega kaasnev oli vanglakaristusest karmim tagajärg, siis pidas ta antud puhul vangistuse pikkust õiglaseks.

„See on jälle siukene asi, et näiteks oleks keegi võõras sõitnud lapse surnuks, siis ma oleks selle karistuse peale öelnud, et täiesti ebaõiglane, liiga vähe. Samas arvestades, et tema nagu kaotas oma poja, et noh sedapidi nagu noh...mingi karistuse peab saama. Et noh selles suhtes tundub õiglane. Päris ilma karistusega ei saa.“

Miina

Olenemata sellest, et vangistust oli ette oodata ning arvestades ka seda, et karistust pidasid Mart ja Miina leebeks, oli vangistuse reaalseks pööramine ehmatus, muutes oluliselt pere elukorraldust, sest pere põhiline toitja läks vanglasse.

„Et noh, see oli... Samas oli ta kergendus, et see kolm aastat miinus 1/3, onju. Ja samas ta oli suhteliselt suur šokk, et nüüd ikkagi on reaalne karistus. /.../ Sest olgem ausad, see õnnetus kui selline, võttis kätte, lõi mitte ainuüksi Mardi elu sassi, ta lõi ju meie kõigi elu sassi. Sest ta on ju kogu aeg ainukene toitja, mina olen ju töövõimetuspensionär. Tal oli ju kaks alaealist last koolitada-kasvatada.“

Miina

Seega, karistusega jäid rahule nii süüalune kui ka tema abikaasa, kes leidsid, et vanglakaristusest rängem oli nende oma poja surm. Samas, ei käsitletud Mart peretuttava surma kui karistust, ehkki ta pidas end osaliselt ka selle eest vastutavaks ning hindas seetõttu, et mingisugust vanglakaristust ta siiski kandma peab. Võimalik, et karistusega rahulolu tõstab ka asjaolu, et uurimisprotsessi käiguga olid nemad samuti rahul ning karistuse väiksust mõistsid nad ka ise. Siinkohal on ilmselt oluline ka emotsioon, mille Mart ja Miina kohtust said, sealjuures suhtlusest kohtunikuga, kes jättis neile väga sümpaatse mulje. Seda just seetõttu, et lähenes juhtumine väga isiklikult ja selgitas oma otsust ning näitas üles oma poolehoidu.

Kohtus vastaspoolel olnud Elsa pereliikmed karistusega rahule ei jäänud, sest reaalselt kandmisele määratud karistus ei olnud nende hinnangul proportsiooniliselt kahe inimese surma põhjustamise raskusega ning oluliselt avaldas mõju siinkohal ka uurimisprotsess, mida Tõnu ja Tiina pidasid viletsaks ning mille jooksul kogutud andmetele tuginedes ei olekski võimalik kohtus rangemat karistust määrata. Võimalik, et rahulolu kohtuotsusega oleks tõstnud Mardi vabandus Elsa pereliikmete ees, sest oodati siiski, et Mart püüaks väljendada oma kahju- ja kaastunnet. Kuna seda ei järgnenud, siis on võimalik, et nähti, et Mart

juhtunud omapoolselt ei kahetse ja see võis tingida omakorda soovi näha, et kahtlustatav saaks range karistuse.

Vaidluspoolte vastastikused seisukohad karistuse õigluse osas võisid olla tingitud ka nende erinevatest rollidest menetluses, mida peegeldusid nii osapoolte ootustes, kui ka viisis, kuidas nähti hukkunute surma: 1) pereliikme kaotus kui piisav karistus 2) surmade põhjustamine kui karistamist vajav asjaolu.

3.5 Osapoolte rahulolu ja tajutud õiglus

Järgnevalt annan intervjuude analüüsile toetudes ülevaate sellest, kuidas on seotud hinnangud kriminaalmenetluse käigule ja kohtuotsusele osapoolte rahuloluga ja kohtuotsuse tajutava õiglusega. Selleks käsitlen nii osapoolte spetsiifilisemaid hinnanguid kui ka rahulolu kriminaalmenetluse raames tervikuna. Niisamuti tõlgendan eelnevalt esitatud empiiriat protseduuriõigluse teooriast lähtuvalt.

3.5.1 Osalemine otsustusprotsessis

Osalemise all otsustusprotsessis mõistan protseduuriõigluse teooriast tulenevalt võimalust esitada omapoolseid argumente, tutvuda olemasoleva materjaliga ning vastaspoole argumentidega, niisamuti kuivõrd esitatud materjale arvestatakse või kuidas nende mittedsobivust selgitatakse.

Analüüsitava juhtumi puhul mõjutas oluliselt kannataja esindajate hinnangut ja rahulolu kriminaalmenetlusega kahtlustuste edastamise võimalus politseile ning asjaolu, kuivõrd neid kaaluti kui olulist uurimismaterjali. Tõnu ja Tiina madala hinnangu uurimisprotsessile tingis politseipoolne esitatud väidete mittekontrollimine.

Rahulolematusest uurimisprotsessiga sai läbiv teema Tõnu ja Tiina intervjuudes ning see omas mõju hinnangute andmisel teiste kriminaalmenetluse protsesside kohta: viletsat uurimiskäiku seostati ka kohtuprotsessi ja -lahendiga, mida ei peetud õiglaseks just nende silmis ebapiisavatel materjalidel otsuse langetamise tõttu.

Vastaspoolel olnud Mart ja Miina, kes hindasid oma võimalusi edastada oma argumente, endi nägemusi juhtunust, heaks, jäid rahule nii menetluskäiguga kui kohtulahendiga, hinnates neid õiglasteks. Käesoleva juhtumi puhul toetas empiiria protseduuriõigluse

teooria pinnalt püstitatud eeldust: osapooled, kel on olnud võimalusi oma argumentide esitamiseks, kes tunnevad, et neid on kuulatud, on kohtulahendiga enam rahul kui need, kel selleks võimalusi polnud (Tyler 1990: 151). Analüüsitavates intervjuudes eristus selgelt osapoolte nägemus võimalusest protsessi jooksul kaasa rääkida, niisamuti ka arvamus kohtulahendi õiglusest.

Siinkohal on huvitav asjaolu, et ehkki kannatanu esindajad said võimaluse vastaspoole argumentidega tutvumiseks, ei omanud Tõnu ja Tiina hinnangul nende jaoks Mardi ja Miina ütlused enam tähtsust peale luhtunud katseid esitada politseile võimalikke uurimisväärsed materjale. Negatiivne kokkupuude politseiga kujundas negatiivse arvumuse nii protsessi käigust kui ka kallutas arvama, et kogutud materjalid ei peegelda tõe.

Võib väita, et osapoolte võimalus esitada omapoolseid arvumusi, tunnistusi koos politseipoolse piisava tagasisidega nende osas, olid olulised loomaks osalistes usku, et süsteem on valmis tegutsema tõe väljaselgitamise nimel. Kontakti iseloom nii esmasel suhtlusel kui ka edasisel kokkupuutel võimuga on ka üks protseduuriõigluse teooria olulistest punktidest, mille alusel kujuneb meelestatus süsteemi suhtes (Tyler 2007).

Osalemisvõimalus kohtuprotsessis tõstab osapoolte rahulolu ning mõjutab hinnangut kohtuotsusest. Vaidluspoolte kaasamine protsessi argumentide esitamise ja nende tõsiseltvõetava käsitlemise kaudu loob õigussüsteem positiivse kontakti osapooltega, mis on oluline pinnas õigussüsteemi suhtumise meelestatuse kujundamisel.

3.5.2 Kohtusüsteemi neutraalsus

Protseduuriõigluse teooria seisukohast pöörduvad inimesed kohtusse, sest näevad kohtunikke neutraalsete, põhimõttekindlate otsuselangetajatena, kes lähtuvad otsustusprotsessis kindlatest reeglitest, mitte isiklikust arvumusest, rakendades samu seaduseid järjekindlalt erinevate juhtumite raames, mistõttu on nende läbinähtavus ja neutraalsuse tajumine olulised ka hinnangukujundajatena protsessist (ibid.: 30).

Analüüsist selgus, et sarnaselt protseduuriõigluse teooria eeldusele, tähtsustasid osalised kohtu neutraalsust, samas, kui kohati pidasid nad seda isegi iseenesestmõistetavaks. Teooriale täiendavalt eristus ka asjaolu, et hinnang neutraalsusest sündis

kriminaalmenetluse jooksul ning mitte ainuüksi kohtuprotsessil kokkupuutes kohtunikuga, vaid ka muudest aspektidest lähtuvalt.

Käesoleva juhtumi puhul hindasid kannataja esindajad asitõendite kogumist ja uurimisprotsessi viletsaks. Paraku peegeldus uurimisprotsessile antud hinnang ka edasistes arvamustes ning vähendas teiste positiivsete aspektide mõju. Ehkki kohut ja kohtunikku nähti neutraalsetena, siis pelgalt kohtuniku seaduspõhine ja neutraalne käitumine ei olnud piisavad hindamaks kohtuprotsessi neutraalseks, sest oma töös lähtus kohtunik siiski varasemate kriminaalmenetluse protsesside töötulemustest, mis paraku mõjutasid kaudselt ka kohtu töö kvaliteeti ja otsuseid.

Vastaspoolel olnud kahtlustatav ja tema abikaasa hindasid kohtunikku neutraalseks, kuid analüüsi tulemusena võib väita, et nendegi arvamuse kujundamisel mängis rolli veel üks teine nüanss. Rahulolu kohtuprotsessiga ja kohtuniku tajutud neutraalsust põhjendati kohtunikupoolse mõistva suhtumise ja poolehoiu avaldamisega, mitte seeläbi, et kohtunik näiliselt ei oleks eelistanud ühte ega teist osapoolt ning oleks otsuse langetamisel lähtunud vaid asitõenditest ning seadustest.

Siinkohal on näha seost rollide, neile omaste ootuste ja süsteemi töö hindamise ja selle neutraalsuse tajumise vahel. Positiivsema hinnangu ja arvamuse omandavad need, kes tajuvad, et nende huvidega on arvestatud; negatiivsema vastupidise kogemusega osalised.

Märkimisväärne on asjaolu, et ehkki üks osapool tajus kaudselt kohtunikupoolset mõistmist ning toetust, ei toonud vastaspoolel olnud kannatanu esindajad seda välja kohtu neutraalsust küsimärgi alla seadva asjaoluna. Võimalik, et see jäi nende jaoks märkamata, kuid on võimalik ka oletus, et kohtunike ja ametnike personaalset laadi lähenemine loob pigem positiivse kogemuse ning ei ole vastaspoole jaoks tajutav kallutatuse märgina.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et kohtu- ja õigussüsteemi neutraalsusel on selles osalejate hinnangul oluline tähtsus, kuid neutraalsust ei hinnata pelgalt kohtuprotsessil kohtuniku suhtumise ja töö kvaliteedi läbi, vaid seda hinnangut kujundavad ka teised kriminaalprotsessi osad ja kogemused nagu ka osaliste huvid, mistõttu võiks küsimärgi alla seada sõna „neutraalne“ kasutamise ja kaaluda võimalikke alternatiive, kuidas uurida osaliste rahulolu kujunemise protsessi kokkupuutel kohtuniku ja kohtuga, mis rahuldaks samaaegselt mõlemat osapoolt.

3.5.3 Õigussüsteemi eetilisus

Õigussüsteemi eetilise all olen mõistnud vastavalt protseduuriõigluse põhimõtetele seda, kuivõrd viisakaks, kuid ka mõistvaks ja arvestavaks hindasid intervjuueeritavad kontakti võimuesindajatega.

Analüüsitulemustes peegeldus protseduuriõigluse teooria eetilise aspekt, mille kohaselt omab olulist mõju see, kuidas vaidluspooli koheldakse ning mil viisil nendega suheldakse.

Kohtus süüdistava rollis olnud Mart ja tema kannatanu rollis olnud abikaasa kogesid mõlemad viisakat, positiivset, mõistvat suhtumist ja individuaalset lähenemist ametnike poolt, mida tunnustati ka omapoolse rahuloluga ametnike tööle antud hinnangus nii suhtlemise kui töökvaliteedi osas, mida korduvalt intervjuude jooksul ka rõhutati.

Kuivõrd positiivse kogemuse ja hinnangu kujundas mõistev, arvestav ja individuaalne lähenemine, siis negatiivse hinnangu andsid võimu eetilisele vastupidise kogemuse osaks saanud Tõnu ja Tiina.

Tyler kirjutab: „Inimesed soovivad tunda, kui neil on muresid või probleeme, siis nii nende probleeme kui neid endid võetakse õigussüsteemi poolt tõsiselt“ (ibid.: 30). Ehkki Tõnu ja Tiina kogesid enamasti viisakat suhtumist, siis negatiivse hinnangu kujundas ametnike reageering nendepoolselt esitatud võimalikele kahtlustustele, mis jäeti kontrollimata. See asjaolu tekitas kannatanu esindajates paraku tunde, et ka nemad ise on sellel protsessil ebaolulised, ehkki ise nägid nad endid täitmas olulist rolli, seistes kohtus õnnetuse tagajärjel hukkunud pereliikme õiguste eest.

Negatiivne suhtluspraktika ametnikega kujundas ka eelarvamusi kogutud uurimismaterjalidest, millega kannatajad küll tutvusid, kuid mille kvaliteedis ja objektiivsuses nad kahtlesid, mistõttu jäid oma hinnangutes pigem arvamusele, et kuulujuttudel oli tugevam tõepõhi all. Nendepoolse tegutsemise peamine motiiv nende enda hinnangul ei olnud esitada mitte kindlaid väiteid, vaid uurimisväärseid väiteid. Positiivse kogemuse oleks kujundanud väidetega arvestamine ja nende kaalumine. Kuulujuttude eelistamist uurimismaterjalidele võib ühe võimalusena seletada sellega, et tugi, mis uurimisprotsessi käigus politsei poolt saamata jäi, leiti kuulujuttudest, kus inimeste osavõtlikkus juhtunu arutamisel pakkus tuge ja lohutust.

Olgugi, et õigussüsteemi ülesandeks ei saa pidada selle osalistele lohutuse pakkumist, on selle juhtumi puhul selgesti märgatav, kui oluline on võimupoolne hoolikalt läbimõeldud

suhtlusviis, sest ühel negatiivsel kogemusel, mis on riivanud osaliste õigustatud ootuseid õigussüsteemile, ootust selgitada välja tõde, võib olla läbi menetluse oluline hinnangukujundaja roll.

Analüüsist võib järeldada, ehkki viisakat ja lugupidavat suhtumist kogesid mõlemad osapooled, siis määravaks faktoriks võimuesindajatele hinnanguid ja rahulolu väljendades sai viimaste osavõtlikkus ja mõistev suhtumine. Selle faktori uurimist tasuks tuleviku perspektiivis edasiste uuringute raames kaaluda.

Võib öelda, et võimuesindajate suhtumine õigussüsteemi osalistesse on oluline hinnangukujundaja õigussüsteemist. Ametnike eetilise käitumise ja kontaktide iseloomu kaudu tõlgendatakse võimupoolset suhtumist indiviididesse ning laiemas plaanis positsioneerivad inimesed selle alusel end õigussüsteemi väljal, kas olulise või ebaolulise rakuna. Kogemusel võib teooriale toetudes olla veelgi olulisem roll, kui vaid indiviidi ühekordse kogemuse kujundamine. Ei ole võimatu, et inimesed jagavad oma kogemusi ka grupiga, kuhu nad kuuluvad ning et sagedaste ebaameeldivate kontaktide baasilt levib meelestatus grupisiselt, mis omakorda võib mõjutada nende käitumist õigusruumis.

3.5.4 Võimu iseloom

Tyler, Jackson ja Bradford väidavad, et inimesi huvitavad võimu kavatsused ja iseloom, mistõttu otsitakse kinnitusi selle usaldusväärsest. Inimesed reageerivad positiivsemalt võimu suhtes, kui nende muredesse on suhtunud heasoovlikult ja hoolivalt. Oluline on võimu enda panus näitamaks osalistele, et nende arvamusi arvestatakse, kaalutakse. Tähtis on viis, kuidas võim oma otsuseid osalistele põhjendab, näidates sealjuures, et indiviidide isiklikud seisukohad lähevad ka võimule korda (Tyler jt 2013: 8)

See, kuidas analüüsitavas juhtumis osalised võimu iseloomu tajusid, sõltus suuresti nende kogemustest läbi terve kriminaalprotsessi. Mõju avaldasid ametnike suhtlusviis, väljapoole paistnud ametnike motiveeritus juhtumi lahendamiseks kui ka osaliste võimalus otsustusprotsessis kaasa rääkida, esitades omapoolseid nägemusi, mida peeti antud juhtumi lahendamiseks oluliseks.

Erinevate kogemuste tõttu on kohtupoolte õiglusehinnangud, rahulolu ja võimu iseloomu tajumine erinevad. Mart ja Miina tajusid oma kogemustest lähtuvalt, et neid kuulatakse; ka kohtulahendi hindasid nad õiglaseks, sest nende meelest arvestati nende jaoks oluliste

aspektidega, mida võib tõlgendada sellega, et nende huvidest tulenevad ootused said täidetud.

Tõnu ja Tiina nägemus võimust väljendus rahulolematuses menetluse käiguga ning ametnike tööga, kuid niisamuti nende huvide eiramisega. Nemad tajusid oma kogemuse läbi seda, et õigussüsteemi eesmärk ei ole langetada õiglaseid otsuseid, vaid täita bürokraatiast tulenevaid kohustusi.

Mõlemad osapooled meenutasid intervjuude jooksul korduvalt ametnike suhtlusviisi ning -laadi, rõhutades sealjuures selle olulisust nende endi jaoks. Siinkohal võib väita, et tajutud võimu motivatsioon langetada õiglane otsus erines osapoolte kogemustest lähtuvalt ning võib öelda, et empiiria kinnitas siinkohal teooriat.

Toon näiteks uurija puhkuseleminekuga kaasnenud negatiivsete aspektide korduvat mainimist kannatanu esindajate poolt, mis näitab kokkuvõttes sarnaselt protseduuriõigluse teooria eeldustele, et kontakti iseloom ametnikega ja ülevaade ametnike tööst võib olla oluline rahulolu garant, võimaldades süsteemi läbipaistvust ja pakkudes seeläbi kohtuga kokkupuutuvate isikute jaoks võimalust saada ülevaadet toimuvast ja sellest, et süsteem ei ole kaotanud huvi juhtumit parimal võimalikul moel lahendada.

Analüüsi tulemusena ilmnes ka, et positiivse ja negatiivse suhtluskogemuse mõju olid hinnangute kujundamisel oma tugevuselt küllaltki samaväärsed, sest peamiselt just tajutud suhtluse toonist kujunes rahulolu erinevate kriminaalmenetluse etappidega. Ehkki mõlema osapoolte hinnangul tehti ka vigu uurimismaterjali kogumisel, siis sellest enam rõhutasid mõlemad osapooled läbi võimuesindajate tegude seda, kuidas neisse suhtuti. Siinjuures oli kohtulahendi õigluse tajumine justkui finiš kohtuprotsessi erinevates etappides kogetule ning hinnangud erinevatest asjaoludest kulmineerusid selles viimases hinnatavas näitajas-kohtulahendis ning selle õigluses, kus kannatanu esindajad hindasid lahendi ebaõiglaseks, samas kui õnnetuses osalenud leidsid, et määratud karistus on õiglane.

KOKKUVÕTE

Käesoleva uurimistöö eesmärgiks oli uurida õigussotsioloogilisest vaatepunktist juhtumianalüüsi raames ning protseduuriõigluse teooriast lähtuvalt, kuidas kujunevad rahulolu ja õiglusehinnang kriminaalmenetluse käigus ning kuidas on seotud hinnangud protsessile kohtulahendi rahuloluga ning selle tajutud õiglusega.

Uurimuse läbiviimiseks kasutasin poolstruktureeritud süvaintervjuusid ning teemaanalüüsi. Juhtumiuuringu eesmärgiks oli saada uusi kirjeldavaid teadmisi teemal, mida varasemalt Eestis empiirias käsitletud ei ole. Leian, et valitud tehnikad sobisid seatud eesmärkide saavutamiseks. Intervjuud õnnestusid, sest osaliste omapoolne motiveeritus jagada oma kogemusi, andis võimaluse koguda põnevat ja olulist kirjeldavat materjali nii uurimisküsimuste huvist lähtuvalt kui õigusruumis esinevate võimalike hinnangute ja meelestatuse kohta. Leian, et ka teema-analüüsi läbiviimine oli tänu rikkalikele materjalidele põhjalik kogemusi ja hinnanguid kaaluv ja grupeeriv protsess, mille lõpptulemusena võib öelda, et esinevad tugevad seosed kogemuse ja õiglusehinnangute kujunemise vahel õigussüsteemis.

Minu kui uurija rolli vastutusrikkaim ülesanne käesoleva uurimuse puhul oli juhtida vestluseid uurimishuvi seisukohast olulistel teemadel. Neutraalsuse säilitamine oli kohati keeruline, ent uurimuse analüüsi protsessini jõudes tundsin, et osapoolte mõistmine andis võimaluse mõista sügavamalt intervjuueeritavate sõnade ja mõtete tähendusi. Töö käigus kogesin, kuivõrd oluline on uurijal, teemast huvituses, rääkida inimestega, kelle interpreteeringute abil on võimalik luua uusi teadmisi meid ümbritseva maailma ja ühiskonna kohta.

Analüüsitulemusena selgus, et õigussüsteemis on osaliste jaoks oluline see, kuivõrd palju on neil kriminaalmenetluse jooksul võimalik esitada oma nägemusi, asitõendeid või arvamusi juhtunust, mida võim ka omapoolselt kaaluks. Tähtis on ka kontakti iseloom ametnikega ning seda läbi kogu menetluse. Lisaks viisakale kohtlemisele, oodatakse ka süsteemipoolset hoolivat suhtumist ning võimu motivatsiooni leida vaidlusalusele küsimusele lahendus, mida hinnatakse protsessi jooksul läbi erinevate kogemuste.

Süsteemi vaatepunktist objektiivsete materjalide alusel langetatud kohtuotsuse õiglaseks hindamiseks ja selle õiglasena tajumiseks ei piisa vaid ametkondade poolt läbi viidud korrektsest kriminaalmenetlusest. Õigussüsteemi „tarbijad“ ei hinda õiglust süsteemile

sarnaselt samadest teguritest lähtuvalt, mistõttu on oluline, et õigussüsteem püüdleks mõistma sünergiat, mis valitseb õigusprotseduuride erinevate osade ja kohtulahendi legitiimsena tajumise vahel. On oluline tajuda seost õiguse ja õigluse vahel ning mõista seda, kuidas käsitlevad neid mõisteid inividid, kuid ka süsteem. Erinevate osapoolte sarnased ootused ja standardid õigusruumis tagavad suurema tõenäosusega rahulolu õigussüsteemiga.

Käesoleva juhtumiuuringu vastused uurimisküsimustele seostusid tugevasti protseduuriõigluse teooria eeldustega (Tyler jt 2013).

Osapooled hindasid kriminaalmenetluse käiku ja kohtuotsust erinevalt, mis tulenes otseselt nende erinevatest kogemustest. Teooriat kinnitavalt selgus analüüsist, et kriminaalmenetluse jooksul kogetud ja protseduuridele antud hinnangutel on oluline mõju ka kohtulahendi õigluse hindamisel (Tyler jt 1988). Negatiivseks hinnatud kogemused nii uurimisprotsessi kui kohtuprotsessi jooksul mõjutasid kannatajate esindajate puhul ka nende hinnangut kohtuotsuse osas, mida peeti ebaõiglaseks. Samas, kriminaalmenetluse jooksul peamiselt positiivse kogemuse saanud õnnetuses osalenud (sh. süüdistatav) hindasid kohtulahendit õiglaseks. Võib järeldada, et kriminaalprotsessi jooksul kogetu ja kohtulahendi õigluse hindamine olid antud juhtumi puhul seotud. Kogemustest lähtuvalt andsid osalised hinnangud nii menetlusele kui kohtuotsusele, väljendades seeläbi rahulolu ja õiglusehinnangut.

Analüüsitulemustest võib eeldada, et inimesed otsivad võimu praktikast vastuseid sellele, kuidas nad peaksid võimu suhtuma ning seda nägema. Osapooli rahuldavate ja õiglastena näivate protseduuride käik kujundab õigussüsteemist avatud ning selle osalistest huvituva ning hooliva kuvandi. Positiivsed kogemused loovad soodsa pinnase kohtuotsuste suuremaks aktsepteerimiseks ning õhustiku, kus inimesed usaldavad õigussüsteemi selle õiglase protseduuride ja lahendite tõttu.

Töö teoreetilise panusena näen analüüsitulemust, mille kohaselt on ametnike eetilise käitumisest olulisem nende hooliv, mõistev ning individuaalne lähenemine õigussüsteemis osalejate suhtes. Meeldiv kontakt võimuesindajatega aitab ületada barjääri ametniku ning indiviidi vahel ning loob positiivse kuvandi kohtuprotsessist, avaldades sealjuures ka positiivset mõju kohtulahendi õigluse tajumisele. Kontaktid ja nende iseloom omavad õigussüsteemis olulist tähtsust, sest seeläbi on võimalik kujundada süsteemist nii positiivset kui ka negatiivset nägemust nagu selgus käesolevast uurimusest. Negatiivne

kogemus ning emotsioon mõjutavad aga indiviidide rahulolu, õiglusetunnetust ning paraku ka süsteemi legitiimsust. Parem mõistmine õigluse arusaama kujunemisest võiks aidata ametnikel ja teistel võimuesindajatel kujundada oma tegevust selliselt, et paraneks inimeste õiglusetunne ja seeläbi kogu süsteemi tajutav legitiimsus. Nende teadmiseni aitavad aga jõuda edasised teemakohased uurimused.

Käesoleva töö piiriks peaksin seda, et intervjuude tegemise hetkeks oli kohtumenetlusest juba üle kahe aasta möödas, mistõttu võib eeldada, et osaliste hinnangud kriminaalmenetluse ajal ja järgselt võisid olla erinevad. Parimate tulemuste saamiseks võiks tulevastel uuringutes kaaluda inimeste intervjuerimist ka kriminaalmenetluse ajal, peale kohtuotsuse välja kuulutamist ning võimalik, et ka mõne aja möödudes. See annaks võimaluse jälgida täpsemalt seda, kuidas kujunevad hinnangud ning kas ja kuidas need hinnangud aja möödudes muutuvad.

Et juhtumiuringu üldistatavus võimaldab käsitleda tulemusi enam teooriatasandil, võiks tulevased protseduuriõigluse teooriast lähtuvad uurimused olla suuremamahulised. Leian, et õigluse kujunemise protsesse on mõttekas uurida nii kvalitatiivsete kui ka kvantitatiivsete meetoditega. Kvantitatiivne andmeanalüüs võimaldaks sobivate andmete olemasolul tulemusi, millest järelduvalt võiks näha üldiseid hoiakuid Eesti ühiskonnas ja õigussüsteemis. Ühiskonda laiemalt haarava uuringu tulemused võimaldaksid täpsemat arusaama sellest, kuidas menetlusprotsessi erinevad osad üksteist ja kohtulahendi tajutud õiglusehinnangut mõjutavad. See võimaldaks omakorda teha järeldusi kehtiva süsteemi ja selle suhtes seatud ootuste kohta ning rakendada tulevikus meetodeid, mis tagaksid õigussüsteemi sihipärase maine tõusu, mis võiks ühe tegurina väljenduda ka ühiskonna vähenenud kuritegevuses.

KASUTATUD ALLIKAD

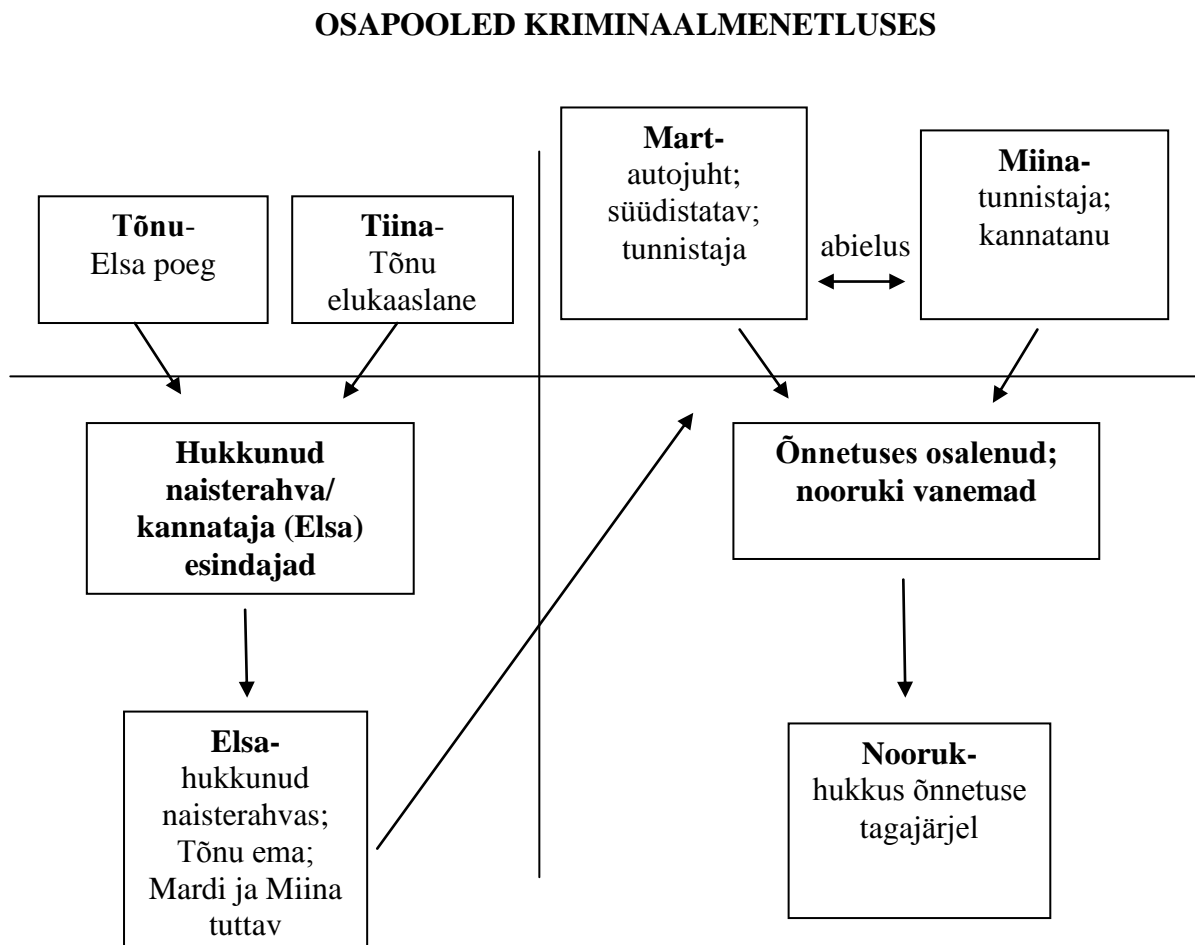
- Ainsaar, M., Salla, J., Lindsalu, P., Markina, A., Ginter, J., & Rannama, T., (2011). *Usk õigussüsteemi ja õiguskuulekas ühiskond*. Publitseerimata analüüs. Tartu Ülikool.
- Black, D. (1972). *The Boundaries of Legal Sociology*. New York: Yale Law Journal.
- Blader, S., & Tyler, T. R.. (2005). Cooperation in Groups: Procedural Justice, Social Identity and Cooperative Behaviour. *Personality and Social Psychology Review* (7) , 349-361.
- Blader, S. L., & Tyler, T. R. (2003). A Four Component Model of Procedural Justice: Defining the Meaning of a "Fair" Process. *Personality and Social Psychology Bulletin* , 747-758.
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using Thematic Analysis in Psychology. *Qualitative Research in Psychology* , 77-101.
- Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. (2000). *Handbook of Qualitative Research (second edition)*. California: Thousand Oaks: Sage Publications.
- Eesti elanike õigusteadlikkuse uuring. (2007) Justiitsministeerium.
- Eesti Vabariigi põhiseadus. (1992). RT I, 27.04.2011, 2
- Eetikakoodeks. *International Sociological Association*. URL http://www.isa-sociology.org/about/isa_code_of_ethics.htm
- Euroopa Sotsiaaluuring 5. ring (2010) European Social Survey.
- Greene, C., Sprott, J. B., Madon, N. S., & Jung, M. (2010). Punishing Process in Youth Court: Procedural Justice, Court Atmosphere and Youths' Views of the Legitimacy of the Justice System. *Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice (Vol 52)*, 527-544.
- Hough, M., & Jackson, J. (2008). *Trust in Justice: Module in Round 5 of the European Social Survey*.
- Kannatanud ja tunnistanud süüiteomenetluses (2012). Justiitsministeerium.
- Kasemets, A., Talmar, A., & Liivik, E. (2011). Parema õigusloome põhimõtete rakendamine Eesti sisejulgeolekupoliitikas. *Riigikogu toimetised* 23. URL: <http://www.riigikogu.ee/rito/index.php?id=14451>

- Kaugja, S. (2012). Õigusnormide kohast eri kultuuriruumides. *Riigikogu Toimetised* 26 . URL: <http://www.riigikogu.ee/rito/index.php?id=11925>
- Kaugja, S. (2011). *Õigusteadvuse olemus ja arengudeterminandid*. Doktoritöö. Tartu Ülikool.
- Kaugja, S. (1999). *Õigusloome sotsiaalteaduslikest aspektidest*. Tartu: Riigikantselei. URL: http://www.riigikogu.ee/msi_arhiiv/kaugja.html
- King, N., & Horrocks, C. (2010). *Interviews in Qualitative Research*. Cornwall: MPG Books Group.
- Kriminaalpoliitika arengusuunad aastani 2018 heakskiitmine. (2010) Justiitsministeerium Riigi Teataja, III, 2010, 26,51 URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/13329831>
- Kuriteo ohvrite uuring. (2009) Justiitsministeerium.
- Lind, E. A., & Tyler, T. R. (1988). *The Social Psychology of Procedural Justice*. New York: Plenum.
- Liventaal, J. (1998). *Sissejuhatus õigusteooriasse: riik ja õigus. II osa*. Tallinn.
- McEvan, C. A., & Maiman, R. J. (1984). Mediation in Small Claims Court: Achieving Compliance Through Consent. *Law & Society Review (Vol 18)*, No 1, 11-50.
- Mill, J. S. (1863). *Utilitarianism*. London: Parker, Son and Bourn, West Strand.
- Müürsepp, M. (2001). *Õigussotsioloogia tulevik Eestis-kas on lootust?* (Kd. 3). Riigikogu toimetised. URL: <http://www.riigikogu.ee/rito/index.php?id=11820>
- Raska, E. (2010). *Olemise õigus*. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda.
- Rawls, J. (1971). *A Theory of Justice*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Rawls, J. (1958). *Justice as Fairness*. United States: Duke University Press.
- Sisask, B. (2009). *"Kannatanu roll kriminaalmenetluses"*. Bakalaureusetöö . Tartu Ülikool.
- Tischler, H. L. (2010). *Cengage Advantage Books: Introduction to Sociology*. Wadsworth: Cengage Learning.

- Tyler, T. R., Jackson, J., & Bradford, B. (2013). Psychology of procedural justice and cooperation. G. Bruinsma, & D. Weisburd, *Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice*. Springer-Verlag.
- Tyler, T. R., & Fagan, J. (2008). Legitimacy and Cooperation: Why Do People Help the Police Fight Crime in Their Communities. *Ohio State Journal of Criminal Law (Volume 6)*. Ohio
- Tyler, T. R. (2007). Procedural Justice and the Courts. *Cort Review: The Journal of the American Judges (Volume 44)* , 26-31.
- Tyler, T. R. (2006). Psychological Perspectives on Legitimacy and Legitimation. *Annual Review of Psychology 57* , 375-400.
- Tyler, T. R. (2001). A Psychological Perspective on the Legitimacy of Authorities and Institutions. J. T. Jost, & B. Major, *The Psychology of Legitimacy* (lk 416-436). Cambridge: Cambridge University Press.
- Tyler, T. R. (1990). *Why People Obey the Law*. Michigan: Yale University Press.
- Tyler, T. R., Casper, J. D., & Fisher, B. (1988). Procedural Justice in Felony Cases. *Law & Society Review Vol 22* , 483-508.
- Tyler, T. R. (1987). The psychology of dispute resolution: Implications for the mediation of disputes by third parties. *Negotiation Journal 3* , 367-374.
- Tyler, T. R. (1984). The Role of Perceived Injustice in Defendants' Evaluations of Their Courtroom Experience. *Law & Society Review* , 51-74.
- Tyler, T. R., & Caine, A. (1981). The influence of outcomes and procedures on satisfaction with formal leaders. *Journal of Personality and Social Psychology* , 642-655.
- Vermunt, R., & Törnblom, K. Y. (2007). *Distributive and Procedural Justice: Research and Social Implications*. Ashgate Publishing, Ltd.
- Yin, R. K. (1994). *Case Study Research: Design and Methods (second edition)*. California: Sage Publications.

LISAD

LISA 1. Kriminaalmenetluse osapoolte sidemeid kirjeldav skeem

LISA 2. Teemapuu

